

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Ελληνική Γλώσσα
και Λογοτεχνία»

Μεταπτυχιακή Διατριβή

«Η μορφή του Σωκράτη στην *Απολογία* του Πλάτωνα και
την *Απολογία* του Ξενοφώντα»

Ειρήνη Τριανταφύλλου

Επιβλέπων Καθηγητής
Κα Ζαχαρούλα Πετράκη

Ιανουάριος 2018

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Ελληνική Γλώσσα και Λογοτεχνία

Μεταπτυχιακή Διατριβή

«Η μορφή του Σωκράτη στην *Απολογία* του Πλάτωνα και την *Απολογία* του Ξενοφώντα»

Ειρήνη Τριανταφύλλου

**Επιβλέπων Καθηγητής
Κα Ζαχαρούλα Πετράκη**

Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή υποβλήθηκε προς μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων για απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στο Πρόγραμμα Ελληνική Γλώσσα και Λογοτεχνία από τη Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου.

Ιανουάριος 2018

Περίληψη

Ο Σωκράτης αποτελεί την πιο αινιγματική μορφή της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας και έναν από τους πλέον ανεξιχνίαστους χαρακτήρες του πολιτισμού μας. Στόχος της παρούσας μεταπτυχιακής διατριβής είναι η μελέτη της μορφής του Σωκράτη, όπως αυτή προβάλλεται στην *Απολογία* του Πλάτωνα και την *Απολογία* του Ξενοφώντα. Καθώς οι συγγραφείς των δύο *Απολογιών* ήταν σύγχρονοί του θα μελετηθεί ο τρόπος με τον οποίο ο καθένας ξεχωριστά παρουσιάζει τον λόγο που εκφώνησε ο Σωκράτης στο δικαστήριο. Επιπλέον, θα διερευνηθεί η επίδραση που έχει η διαφορετική συγγραφική στόχευση στην σκιαγράφηση της σωκρατικής προσωπογραφίας. Μέσω της μελέτης των δύο έργων διαπιστώνεται ότι ο διαφορετικός τρόπος που αντιμετωπίζουν οι δύο δημιουργοί ένα καθοριστικό γεγονός της ζωής του Σωκράτη, τη δίκη και την καταδίκη του, είναι προϊόν της διαφορετικής βούλησης των συγγραφέων, αλλά και της καλλιέργειας διαφορετικών κειμενικών ειδών.

Summary

Socrates is admittedly one of the most enigmatic figures in ancient Greek philosophy. This postgraduate dissertation aims to study the figure of Socrates as this is portrayed in *Plato's Apology* and *Xenophon's Apology*. Since the writers of the two *Apologies* were contemporaries of Socrates, the thesis will also seek to examine the literary manner in which each author approached this highly idiosyncratic and elusive figure who left behind nothing in writing. The comparison of the two works shows that the differences in their portrayal of Socrates' day of trial and speech of defence are related to the diverse authorial aims and to the cultivation of different literary genres.

Ευχαριστίες

Ολοκληρώνοντας την παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στην επιβλέπουσά μου κυρία Ζαχαρούλα Πετράκη για την επιστημονική, πνευματική και ηθική υποστήριξή της. Την ευχαριστώ όχι μόνο για την πολυδιάστατη επιστημονική της σκέψη, τις πολύτιμες γνώσεις και συμβουλές της, αλλά και για την ευγένεια και την μεγάλη προθυμία της να επιλύσει οποιαδήποτε απορία μου.

Επιπλέον, ευχαριστώ τον κύριο Χριστόδουλο Ζέκα και τον κύριο Παναγιώτη Σεράνη που αποδέχτηκαν την πρόταση να συμμετάσχουν ως μέλη της τριμελούς επιτροπής κατά την υποστήριξη της διατριβής. Ακόμη, τους ευχαριστώ για τις πολύτιμες γνώσεις που μου προσέφεραν μέσα στο πλαίσιο της θεματικής ενότητας «Μετάφραση και Διδακτική». Επιπλέον, εκφράζω τις θερμές μου ευχαριστίες στην κυρία Σταυρούλα Τσιπλάκου για όλη την υποστήριξή της κατά την διάρκεια του μεταπτυχιακού προγράμματος.

Επιπρόσθετα, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την οικογένειά μου για την αγάπη και την στήριξη που μου έχει προσφέρει σε όλη τη διάρκεια της ζωής μου και κυρίως στα χρόνια των σπουδών μου. Ιδιαίτερα τον πατέρα μου, ο οποίος μου μετέδωσε την αγάπη για την αρχαία ελληνική φιλοσοφία και κυρίως την μορφή του Σωκράτη.

Ευχαριστώ θερμά τον σύζυγό μου, Βλάση Αργύρη, για την απεριόριστη κατανόηση, αγάπη, βοήθεια και στήριξή του όλα αυτά τα χρόνια. Τέλος, ευχαριστώ τα παιδιά μου, Χρήστο και Αναστασία για την κατανόησή τους, την αγάπη τους και όλα όσα με διδάσκουν καθημερινά.

Περιεχόμενα

1	Εισαγωγή	1
2	Το Σωκρατικό Ζήτημα	2
2.1	Το Σωκρατικό Ζήτημα.....	2
2.2	Σωκράτης: Βιογραφικά στοιχεία.....	6
2.3	Η δίκη και ο θάνατος του Σωκράτη.....	9
3	Ξενοφών	13
3.1	Βιογραφικά στοιχεία - Η σχέση του με τον Σωκράτη.....	13
3.2	Τα έργα του και η ιδιαίτερη θέση της <i>Απολογίας</i>	15
4	Πλάτων	16
4.1	Βιογραφικά Στοιχεία - Η σχέση του με τον Σωκράτη.....	16
4.2	Τα έργα του και η ιδιαίτερη θέση της <i>Απολογίας</i> σε αυτά.....	17
5	Η <i>Απολογία</i> του Πλάτωνα και η <i>Απολογία</i> του Ξενοφώντα	21
5.1	Το περιεχόμενο της πλατωνικής <i>Απολογίας</i>	21
5.2	Η επίδραση της ρητορικής στην <i>Απολογία</i> του Πλάτωνα και ο ρητορικός της χαρακτήρας.....	22
5.3	Το περιεχόμενο της <i>Απολογίας</i> του Ξενοφώντα.....	31
5.4	Η <i>Απολογία</i> του Ξενοφώντα (ανάλυση μορφής και περιεχομένου).....	32
5.5	Ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στις δύο <i>Απολογίες</i>	36
6	Επίλογος	39
	Βιβλιογραφία	40

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή

Ο Σωκράτης αποτελεί την πιο αινιγματική μορφή της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας και έναν από τους πλέον ανεξιχνίαστους χαρακτήρες του πολιτισμού μας. Εν αντιθέσει με άλλες σημαντικές προσωπικότητες του 5ου αιώνα π.Χ. δεν ενέδωσε στην γοητεία του γραπτού λόγου αλλά αφοσιώθηκε στην προφορική επικοινωνία με τους συμπολίτες του. Η παντελής έλλειψη γραπτών μνημείων καθιστά δυσχερή την ανάπλαση τόσο της προσωπικότητάς του, όσο και της δράσης του. Συνεπώς, πληροφορίες, για την προσωπικότητα και την διδασκαλία του αντλούμε από σωκρατικά έργα μαθητών του, κυρίως του Ξενοφώντα και του Πλάτωνα -αλλά κι από τον Αριστοφάνη και τον Αριστοτέλη- στα έργα των οποίων υπάρχουν εκτενείς ή ευσύνοπτες αναφορές στο πρόσωπό του.

Στόχος της παρούσας μεταπτυχιακής διατριβής είναι η μελέτη της μορφής του Σωκράτη, όπως αυτή προβάλλεται στην *Απολογία* του Πλάτωνα και την *Απολογία* του Ξενοφώντα. Δεδομένου ότι οι συγγραφείς των δύο *Απολογιών* ήταν σύγχρονοι του Σωκράτη έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να μελετηθεί ο λογοτεχνικός τρόπος με τον οποίο παρουσιάζουν τον λόγο που εκφώνησε ο Σωκράτης στο δικαστήριο. Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να αναδειχθούν τα κοινά σημεία και οι διαφορές ανάμεσα στα δύο έργα προκειμένου να σκιαγραφηθεί η περίφημη ιδιομορφία της σωκρατικής μορφής. Καθώς οι δύο συγγραφείς καλλιεργούν διαφορετικά λογοτεχνικά/κειμενικά είδη (φιλοσοφία και ιστοριογραφία), στόχος της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει επίσης την επίδραση που πιθανόν έχει η διαφορετική συγγραφική στόχευση στην παρουσίαση (ή ακόμη και κατασκευή) της σωκρατικής προσωπογραφίας.

Κεφάλαιο 2

Το Σωκρατικό Ζήτημα

2.1 Το Σωκρατικό Ζήτημα

Ο Αριστοτέλης στην *Ποιητική* του,¹ αναφέρει ότι πολλοί συγγραφείς αναφέρονται στο πρόσωπο του Σωκράτη, θέτοντάς τον συχνά ως πρωταγωνιστή των διαλόγων τους, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός νέου λογοτεχνικού είδους μετά το θάνατο του Σωκράτη, του «σωκρατικού λόγου». Με τον όρο «σωκρατικούς λόγους» αναφερόμαστε στα έργα που έχουν γραφεί με θέμα τον Σωκράτη.² Πολλοί συγγραφείς συνέγραψαν έργα, τα οποία έχουν μορφή συζητήσεων, στα οποία ο Σωκράτης είναι πρωταγωνιστής.³ Σύμφωνα με τον βιογράφο των φιλοσόφων Διογένη Λαέρτιο ο Σίμων, ένας σκυτοτόμος, ήταν ο πρώτος που συνέθεσε «σωκρατικούς λόγους».⁴ Ωστόσο, οι πλατωνικοί διάλογοι στους οποίους η μορφή του Σωκράτη δεσπόζει φιλοσοφικά ως η

¹ *Ποιητική* 1447b11

² Guthrie (1971: 24) Στην *Απολογία* του Πλάτωνα (39e) μάλιστα διατυπώνεται η ακόλουθη πρόρρηση δια στόματος Σωκράτους σχετικά με όσους μελλοντικά «μιλήσουν» για αυτόν «εἰ γὰρ οἴεσθε ἀποκτείνοντες ἄνθρώπους ἐπισχῆσειν τοῦ ὄνειδίζειν τινὰ ὑμῖν ὅτι οὐκ ὀρθῶς ζῆτε, οὐ καλῶς διανοεῖσθε· οὐ γὰρ ἐσθ' αὕτη ἡ ἀπαλλαγὴ οὔτε πάνυ δυνατὴ οὔτε καλὴ, ἀλλ' ἐκείνη καὶ καλλίστη καὶ ῥάσθη, μὴ τοὺς ἄλλους κολουεῖν ἀλλ' ἑαυτὸν παρασκευάζειν ὅπως ἔσται ὡς βέλτιστος. ταῦτα μὲν οὖν ὑμῖν τοῖς καταψηφισαμένοις μαντευσάμενος ἀπαλλάττομαι».

³ Τέτοιοι συγγραφείς είναι τόσο προσωπικότητες ευμενῶς διακειμένες προς τον Σωκράτη, ὅπως ο Πλάτων, ο Ξενοφών και ο Αντισθένης, ὅσο και αντίπαλοί του, ὅπως ο Πολυκράτης. Guthrie (ο.π: 24). Βέβαια, δεν μας ἔχουν σωθεῖ δείγματα ἀπὸ ἔργα συγγραφέων, ὅπως ο Αντισθένης ο Ηλείος, ο Ευκλείδης, ο Φαίδων, ο Αρίστιππος, παρά μόνο κάποια αποσπάσματα ἀπὸ διαλόγους του Αισχίνη του Σφήττιου. Βλαστός (2008: 14-15). Σύμφωνα με τον Guthrie (ο.π:25) γνωρίζουμε ὅτι υπήρχαν επτά σωκρατικοὶ διάλογοι του Αισχίνη (Αλκιβιάδης, Αξίохος, Ασπασία, Καλλίας, Μιλτιάδης, Ρίνων και Τηλαύγης) ἀπὸ τους οποίους διασώζονται κάποια αποσπάσματα, με πληρέστερα ὅσα σώζονται ἀπὸ τον Αλκιβιάδη. Για τον Αισχίνη βλέπε και Field (1972). Ακόμη για τους σωκρατικούς λόγους βλέπε και Kahn (1996: 2-6). Επιπλέον, τα σωζόμενα αποσπάσματα των πρώτων Σωκρατικῶν με ἐξαίρεση ἐκεῖνα του Αισχίνη μπορεῖ κανεὶς να τα βρει και στο Giannantoni (1990). Για τον Αισχίνη βλέπε Dittmar (1912) και Taylor (1934).

⁴ Βλ. Διογένης ο Λαέρτιος *Βίοι Φιλοσόφων* 2.14.3: «Σίμων Ἀθηναῖος, σκυτοτόμος, οὗτος ἐρχομένου Σωκράτους ἐπὶ τὸ ἐργαστήριον καὶ διαλεγόμενου τινά, ὧν ἐμνημόνευεν ὑποσημειώσεις ἐποιεῖτο· ὅθεν σκυτικὸς αὐτοῦ τοὺς διαλόγους καλοῦσιν. εἰσὶ δὲ τρεῖς καὶ τριάκοντα ἐν ἐνὶ φερόμενοι βιβλίῳ».

πλέον σημαντική, κατάφεραν να 'επισκιάσουν' τα έργα των άλλων σωκρατικών ακολούθων ή εταίρων, διασαλεύοντας πλήρως, τουλάχιστον αφηγηματικά, τη σαφή διάκριση ανάμεσα στις δύο τεράστιες μορφές στον χώρο της δυτικής φιλοσοφικής σκέψης, τον Σωκράτη που δεν έγραψε τίποτα και τον Πλάτωνα που υιοθέτησε με τη γραφή αλλά την εμπότισε με μια έντονη και ιδιότυπη προφορική προτάσσοντας τον Σωκράτη (και όχι τον εαυτό του) ως τον κεντρικό ομιλητή.

Πηγές για την ζωή και την δράση του Σωκράτη αντλούμε από τον Ξενοφώντα, ο οποίος στα έργα του *Απομνημονεύματα*, *Συμπόσιο* και *Απολογία Σωκράτους* προσπαθεί να δικαιώσει τον Σωκράτη απέναντι σε σωρεία κατηγοριών που είχαν διατυπωθεί εναντίον του είτε κατά την διάρκεια της ζωής του είτε μετά τον θάνατό του. Παράλληλα, ιδιόμορφη πηγή πληροφοριών για τον αινιγματικό Σωκράτη αποτελούν δύο έργα του κωμωδού Αριστοφάνη, κυρίως οι *Νεφέλες* αλλά και οι *Βατράχοι*. Επιπρόσθετα, ο Αριστοτέλης κάνει ξεχωριστή μνεία στον Σωκράτη και τις φιλοσοφικές του απόψεις σε αρκετά σημεία των έργων του. Κυρίαρχη πηγή όμως, για την κατανόηση της ιδιότυπης προσωπικότητας και των ιδεών του Σωκράτη παραμένει το έργο του Πλάτωνα, οι διάλογοί του, οι οποίοι αναπαριστούν με τον πλέον ζωντανό τρόπο αυτήν την ιδιάζουσα προσωπικότητα.

Από τους τέσσερεις συγγραφείς, των οποίων τα έργα μας έχουν διασωθεί και αποτελούν πηγές για τον βίο και την σκέψη του Σωκράτη, ο πρώτος είναι ιστοριογράφος, οι δύο φιλόσοφοι με ανόμοια φιλοσοφική ιδιοσυγκρασία, και ο τέταρτος συγγραφέας κωμωδιών, τα έργα του οποίου εμπεριέχουν σαφώς το στοιχείο της φάρσας και της κωμωδίας.⁵ Στις *Νεφέλες* ο Σωκράτης μετατρέπεται σε μια *dramatis persona*, καθώς παρουσιάζεται ως η κωμική καρικατούρα ενός σοφιστή.⁶ Η εικόνα από την άλλη που μας παρουσιάζουν οι πλατωνικοί διάλογοι είναι εκ διαμέτρου αντίθετη.⁷ Συνεπώς και ο κωμικός Αριστοφάνης περιπλέκει περαιτέρω τις όποιες απόπειρες

⁵ Guthrie (ο.π:19-20).

⁶ Σύμφωνα με τον Gigon (1995: 25) ο Αριστοφάνης παρουσιάζει τον Σωκράτη «σαν έναν υπερφίαλο και απόκοσμο σοφό, ο οποίος σε μισοσκότεινη γωνιά συγκεντρώνει γύρω του μαθητές χλωμούς ματαιόσπουδους και μαζί τους ερευνά σε μυστηριώδη απομόνωση τα πιο λεπτεπίλεπτα και παράλογα προβλήματα της φυσικής φιλοσοφίας».

⁷ Ο Πλάτων δημιούργησε μία λογοτεχνική μορφή η οποία αποτελεί συνάμα και έναν χαρακτήρα της μυθοπλασίας και αφιέρωσε το σύνολο του έργου του συγγράφοντας έργα με αυτήν ως πρωταγωνιστή. Για μία κατάταξη των έργων του Πλάτωνα βλέπε Νεχαμάς (2001: 31,262). Μία διαφορετική χρονολογική σειρά για τους «σωκρατικούς» διαλόγους του Πλάτωνα υπάρχει στο άρθρο του Kahn «*Plato's Charmides and the Proleptic Reading of Socratic Dialogues*», (oct. 1988: 541-49). Ακόμη βλέπε και Kahn (1996).

κατανόησης της προσφοράς της σωκρατικής διανόησης στην δυτική σκέψη, αφού σε αντίθεση με τον Πλάτωνα, στο έργο του παρουσιάζει το πορτραίτο ενός Αθηναίου διανοούμενου που είναι εκ διαμέτρου αντίθετο από το πλατωνικό.

Συνεπώς το πρόβλημα των μελετητών δεν εντοπίζεται στην απουσία πηγών για την ζωή και το έργο του Σωκράτη, αλλά κυρίως στο γεγονός ότι οι υπάρχουσες πηγές βρίσκονται συχνά σε πλήρη διαφωνία μεταξύ τους. Το πρόβλημα επιτείνεται από το γεγονός ότι κανένας αρχαίος συγγραφέας ο οποίος ήρθε σε επαφή με τον Σωκράτη δεν τον αντιμετώπισε ως ιστορικό πρόσωπο. Όσοι τον γνώρισαν και αποφάσισαν να γράψουν για αυτόν δεν έγραψαν ποτέ σαφείς πληροφορίες για την ζωή και την δράση του, αλλά τον παρουσίασαν ως -ή σκιαγράφησαν γύρω από αυτόν- ένα λογοτεχνικό/δραματικό πρόσωπο. Μόνο για τη διάσημη δίκη και τον θάνατό του φαίνεται να έχουμε αρκετά στοιχεία. Ο πραγματικός Σωκράτης μένει πάντοτε 'κρυμμένος' πίσω από ένα μυθοπλαστικό προσωπίο.

Εδώ εντοπίζεται και το λεγόμενο «σωκρατικό πρόβλημα», αφού αποτελεί εγχείρημα δύσκολο αν όχι ακατόρθωτο, ο διαχωρισμός του ιστορικού Σωκράτη από τον Σωκράτη της λογοτεχνίας, και από τον Σωκράτη των πλατωνικών διαλόγων.⁸ Το «σωκρατικό ζήτημα» τέθηκε από ορισμένους μελετητές, κατά το τέλος του δέκατου όγδοου αιώνα, καθώς αυτοί προσπάθησαν να καταστήσουν σαφή ορισμένα στοιχεία για την ζωή και την σκέψη του μεγάλου φιλοσόφου.⁹ Πολλοί μελετητές έκτοτε έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα αυτό.¹⁰

⁸ Κάλφας και Ζωγραφίδης (2006:104).

⁹ Ειδικότερα, γύρω στα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα ο Bruckert εξέφρασε τον προβληματισμό του σχετικά με την ακρίβεια των πληροφοριών για τον Σωκράτη από τους αρχαίους συγγραφείς και συγκεκριμένα από τον Πλάτωνα και διατύπωσε την άποψη ότι θα πρέπει να βασιστούμε στον Ξενοφώντα για να αναζητήσουμε τον «ιστορικό Σωκράτη». Βλέπε σχετικά Dubs (1927: 287-306) και Βλαστός (ο.π: 17).

¹⁰ Στην διάρκεια των διακοσίων χρόνων που προηγήθηκαν του δέκατου ένατου αιώνα κυρίαρχη πηγή για την ζωή και τις αντιλήψεις του Σωκράτη υπήρξαν τα γραπτά του Ξενοφώντα. Νεχαμάς (ο.π: 146). Η άποψη μάλιστα αρχικώς του Hegel και έπειτα του Ζέλλερ ήταν ότι, εφόσον ο Ξενοφών υπήρξε ιστοριογράφος, η περιγραφή του Σωκράτη και των απόψεών του θα πρέπει να έχουν μεγαλύτερη ιστορική αξιοπιστία και ίσως χρειάζεται να αντιμετωπίζονται ως πρωταρχική πηγή γνώσης. Ενδιαφέρουσα βέβαια κριτική στις απόψεις αυτές ασκεί ο Robin (1910: 32,35-37). Προς αυτή την κατεύθυνση κινείται και η άποψη του Flacelière ο οποίος πρεσβεύει ότι θα πρέπει να εμπιστευόμαστε περισσότερο τα όσα γράφτηκαν από τον Ξενοφώντα, καθώς υπήρξε ένας ευφυής και καλλιεργημένος άνθρωπος ο οποίος παρουσίασε αυτά ακριβώς που είδε και άκουσε. Μάλιστα ο Flacelière ενισχύει την άποψή του αυτή δίνοντας έμφαση στο γεγονός ότι ο Ξενοφών δεν είναι φιλόσοφος, ούτε είχε

Αρχικά, ο Friedrich Schleiermacher, θεολόγος και μεγάλος μελετητής του Πλάτωνα, κατά τον δέκατο ένατο αιώνα, θεώρησε ότι ο Πλάτωνας και ο Ξενοφώντας προσεγγίζουν περισσότερο τον ιστορικό Σωκράτη και προσπάθησε να συνδυάσει τις δύο πηγές και να ανασυστήσει την προσωπικότητα του.¹¹ Αντίθετα, οι Dupleer, Gigon και Chroust πρεσβεύουν ότι, όσα γνωρίζουμε γι' αυτόν θα πρέπει να θεωρούνται ως «-λογοτεχνικά ευρήματα, τα οποία δεν διασταυρώνονται με την ιστορία-».¹² Ο Chroust μάλιστα υποστηρίζει χαρακτηριστικά ότι οι πηγές δεν προσεγγίζουν τον ιστορικό Σωκράτη, αφού ποτέ δεν είχαν τέτοια πρόθεση.¹³ Γενικότερα, οι σύγχρονοι μελετητές¹⁴ καταλήγουν ότι ο Σωκράτης θα πρέπει να μελετάται πρωτίστως ως λογοτεχνικό πρόσωπο, χωρίς να υπάρχει έντονο ενδιαφέρον για την ιστορικότητά του.

Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί και η άποψη των Burnet και Taylor¹⁵, καθώς και του Βλαστού.¹⁶ Ο Burnet θεωρεί ότι ο Πλάτωνας -με την παρουσίαση των ιδεών και του έργου του δασκάλου του- βρίσκεται πολύ κοντά στον «ιστορικό Σωκράτη». Προς αυτήν την κατεύθυνση κινείται και ο Taylor, ο οποίος θεωρεί ότι ο Σωκράτης αποτελεί έναν ήρωα του πλατωνικού έργου, ο οποίος φέρει σε μεγάλο βαθμό τα χαρακτηριστικά του *πραγματικού ιστορικού* Σωκράτη παράλληλα με τις απόψεις του *ιστορικού Πλάτωνα*.¹⁷ Τέλος, ο Βλαστός θεωρεί τον Πλάτωνα μία θεμελιώδη πηγή για την ανασύσταση των απόψεων του ιστορικού Σωκράτη, όμως προχωρεί περαιτέρω σε μία διάκριση ανάμεσα στο πρόσωπο του Σωκράτη των πρώιμων διαλόγων και σε αυτό που εμφανίζεται στα έργα της μεσαίας και ύστερης περιόδου του Πλάτωνα.¹⁸

ιδιαίτερους δεσμούς με την φιλοσοφία, όπως ο Πλάτων, ο οποίος επιθυμεί να παρουσιάσει δικές τους ιδέες μέσω των λεγομένων του Σωκράτη. Flacelière (1974: 307). Άλλες ενδιαφέρουσες απόψεις έχουν διατυπωθεί από τους Momigliano (ο.π: 46), Morrison (1987: 9-22). Αξιοπρόσεκτη είναι και η άποψη του Andrews (1962: 65-67) ο οποίος παραλληλίζει την *Απολογία* του Ξενοφώντα ως προς την ιστορική της αξιοπιστία με τις δημηγορίες του Θουκυδίδη. Στην συνέχεια όμως υπήρξε ένα ρεύμα αμφισβήτησης της αξίας της μαρτυρίας του Ξενοφώντα με αποκορύφωμα το έργο του Joël (1913). Ακόμη, για τις απόψεις του John Cooper σχετικά με τον στόχο του Ξενοφώντα βλέπε Νεχαμάς (ο.π: 298-299).

¹¹ Schleiermacher (1838: 297).

¹² Βλαστός (ο.π: 18)

¹³ Chroust (1977: 12)

¹⁴ Βλέπε σχετικά Press (2000), (1997: 1-28), (1993) και Trapp (2007)

¹⁵ Burnet (1911: 21-22) και Taylor (1960: 32)

¹⁶ Βλαστός (ο.π: 19)

¹⁷ Taylor (1990: 32)

¹⁸ Βλαστός (ο.π: 19)

Συνοψίζοντας, το ζήτημα της ιστορικότητας του Σωκράτη, αν και κατ' ουσίαν μάλλον άλυτο, εξακολουθεί να έχει ξεχωριστή και βαρύνουσα σημασία, αφού ο Σωκράτης δεν ήταν απλώς ένας θεωρητικός φιλόσοφος, αλλά ένας άνθρωπος ο οποίος έκανε πράξη με φιλοσοφική συνέπεια όσα πρέσβευε. Από αυτή την άποψη κρίνεται σημαντικό να γνωρίζουμε αν οι ιδέες και η ζωή του αποτελούν απλώς ένα προϊόν της φαντασίας κάποιων ή αν όλα όσα γνωρίζουμε γι' αυτόν ανταποκρίνονται στην 'ιστορική' πραγματικότητα.¹⁹

2.2 Σωκράτης: Βιογραφικά στοιχεία

Όπως μας πληροφορεί σχετικά ο Διογένης ο Λαέρτιος, ο Σωκράτης (470/69 – 399 π.Χ.) ήταν γιός του Σωφρονίσκου, ο οποίος καταγόταν από τον δήμο Αλωπεκής, της Αντιοχίδος φυλής και ήταν γλύπτης και της Φαιναρέτης, η οποία ήταν μαία.²⁰ Σε νεαρή ηλικία, ασχολήθηκε πιθανότατα για λίγο με το πατρικό επάγγελμα, καθώς ο Πausanias ο περιηγητής ισχυρίζεται ότι «οι Τρεις Χάριτες», άγαλμα που υπήρχε στην είσοδο της Ακρόπολης ήταν έργο δικό του.²¹ Εν συνεχεία, όμως, εγκατέλειψε την γλυπτική προκειμένου να αφοσιωθεί στην φιλοσοφία.

Σχετικά με την ιδιωτική του ζωή γνωρίζουμε ότι παντρεύτηκε την Ξανθίππη και απέκτησε τρεις γιούς, τον Λαμπροκλή, τον Σωφρονίσκο και τον Μενέξενο.²² Η στρατιωτική του θητεία χαρακτηρίζεται από την συμμετοχή του σε τρεις πολεμικές επιχειρήσεις, την πολιορκία της Ποτειδαίας (432-429), την μάχη της Αμφίπολης (437 ή 422) και την μάχη του Δηλίου (424) κατά τις οποίες έδειξε παράτολμο θάρρος.²³ Σε ορισμένες κρίσιμες στιγμές της Αθηναϊκής ιστορίας ο Σωκράτης προέβαλε αξιοσημείωτο πολιτικό θάρρος. Το 406, μετά την νίκη του αθηναϊκού στόλου στην ναυμαχία των Αργινουσών, ως πρύτανης, εναντιώθηκε, στην καταδικαστική απόφαση

¹⁹ Βλαστός (ο.π: 14)

²⁰ Διογένης ο Λαέρτιος *Βίοι Φιλοσόφων Σωκράτης 18*. Ο Διογένης ο Λαέρτιος βέβαια επικαλείται, για βιογραφικά στοιχεία του Σωκράτη και τον *Θεαίτητο* του Πλάτωνα (149a). Αξιοπρόσεκτο ακόμη το γεγονός ότι τα γονικά ονόματα συντίθενται από τις έννοιες της σωφροσύνης και της αρετής, έννοιες που κατέχουν κυρίαρχη θέση στην Σωκρατική διδασκαλία. Πλάτωνος, *Απολογία Σωκράτους*, (2008: 15) *μετάφραση, σχόλια Δ. Κοσμάς*.

²¹ (Ελλάδος περιήγησις/Αττικά I 22, 8) «κατὰ δὲ τὴν ἔσοδον αὐτὴν ἤδη τὴν ἐς ἀκρόπολιν Ἑρμῆν ὄν Προπύλαιον ὀνομάζουσι καὶ Χάριτας Σωκράτην ποιῆσαι τὸν Σωφρονίσκου λέγουσιν».

²² *Απολογία 34d, 41e 2 κ. κ*, ακόμη Πλάτωνος *Φαίδων 60 d*. Ωστόσο ο Διογένης ο Λαέρτιος *Βίοι φιλοσόφων 26* αναφέρεται και σε δεύτερη γυναίκα, την Μυρτώ, κόρη του Αριστείδη, την οποία αναφέρει και ο Αριστοτέλης *Περί ευγενείας*, απ. 2 Ross.

²³ *Απολογία 28 e 2-3, Συμπόσιο 219-220 d*.

του Δήμου που καταδίκασε σε θάνατο τους δέκα στρατηγούς, οι οποίοι λόγω σφοδρής θαλασσοταραχής δεν είχαν καταφέρει να περισυλλέξουν τα πτώματα των νεκρών και των ναυαγών. Επιπλέον, κατά την οκτάμηνη διακυβέρνηση των Τριάκοντα αντιτάχθηκε στο καθεστώς, με κίνδυνο της ζωής του, καθώς αρνήθηκε να συλλάβει παράνομα έναν δημοκρατικό πολίτη, τον Λέοντα, τον Σαλαμίνιο.²⁴

Ως προς τον χαρακτήρα του, γνωρίζουμε ότι μπορούσε να κυριαρχεί πάνω στα πάθη του και να τα ελέγχει όσο ισχυρά κι αν ήταν, διακρινόταν δηλαδή για την εγκράτειά του, ως προς τις ηδονές, αν και ήταν ταυτόχρονα ανοιχτός σε αυτές. Περιφρονούσε το χρήμα, τις τιμές, τα ακριβά ενδύματα και προτιμούσε να κυκλοφορεί ξυπόλυτος, διέθετε απaráμιλλη αντοχή στις κακουχίες, στο ξενύχτι, στο ποτό, χωρίς ωστόσο να χάνει ποτέ την αυτοκυριαρχία του. Έδειχνε απεριόριστη εμπιστοσύνη σε μία εσωτερική φωνή (στο περίφημο *δαιμόνιο*), το οποίο θεωρούσε ότι τον απέτρεπε από τις κακοτοπιές.²⁵ Τον ιδιαίτερο χαρακτήρα («άτοπον») του Σωκράτη περιγράφει και ο Αλκιβιάδης στο Πλατωνικό *Συμπόσιο*.²⁶

Επιπλέον, το μεγαλείο του Σωκράτη έγκειται, όχι στην κατοχή γνώσεων, αλλά στην μέθοδο που χρησιμοποιούσε, προκειμένου να γνωρίσει ορθά τα πράγματα. Θεωρούσε, δηλαδή ότι ο ορθός τρόπος για να γνωρίσεις μια ηθική έννοια είναι να την προσεγγίσεις χωρίς προκαταλήψεις, καθώς οι άνθρωποι συχνά πέφτουν θύματα των προκαταλήψεών τους, των γνώσεων δηλαδή που νομίζουν πως κατέχουν. Άλλωστε, πίστευε ότι η σοφία των ανθρώπων είναι ελάχιστη, αν όχι ανύπαρκτη, όμως οι ίδιοι δεν συνειδητοποιούν την άγνοιά τους. Ο ίδιος όμως διακήρυσσε «*ἐν οἶδα, ὅτι οὐδέν οἶδα*» ενώ ακόμη και για τα ζητήματα που γνώριζε την απάντηση προσποιούνταν άγνοια, επειδή μόνο κατ' αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε να τα προσεγγίσει με άμεσο τρόπο και χωρίς προκαταλήψεις.²⁷ Παράλληλα, επιχειρούσε την ενδελεχή εξέταση και έρευνα των

²⁴ *Απολογία* 32 c

²⁵ Κάλφας, Ζωγραφίδης (ο.π: 105)

²⁶ «Είναι εκπληκτικό, αλλά αυτός ο άνθρωπος δεν μοιάζει με κανέναν, ούτε από τους παλαιότερους ούτε από τους τωρινούς. Όσο κι αν ψάξεις δεν θα βρεις κανέναν σαν κι αυτόν, τόσο αλλόκοτος (ἄτοπος) είναι και ο ίδιος και οι λόγοι του» Πλάτωνος *Συμπόσιο* 221 c,d, μετάφραση Ι. Συκουτρή. Ακόμη, *Γοργίας* 494d1, *Φαίδρος* 230 c6 και *Θεαίτητος* 149 a9. Για μια εκτενή ανάλυση της ατοπίας του Σωκράτη βλέπε Hadot (1995: 57).

²⁷ Πελεγρίνης (1998: 50-51). Σχετικά με την *ειρωνεία* βλέπε Cuddon (2005: 160). Ακόμη για μια μελέτη του φαινομένου βλέπε Muecke (1974: 18). Για μια εκτενή ανάλυση της σωκρατικής ειρωνείας βλέπε Βλαστός (ο.π: 57-89) και Νεχαμάς (ο.π: 77-141).

ζητημάτων που τον αφορούσαν και αναζητούσε τον ορισμό των εννοιών.²⁸ Η κατάκτηση της γνώσης, άλλωστε αποτελεί μια επίπονη διαδικασία η οποία παρομοιάζεται με τις ωδίνες του τοκετού. Προβάλλοντας ως παράδειγμα το έργο της μαίας, ο Σωκράτης στον πλατωνικό *Θεαίτητο* ισχυρίζεται ότι έργο του είναι να προσπαθεί να βοηθήσει τους ανθρώπους να γεννήσουν την γνώση που υπάρχει μέσα τους.²⁹

Επιπλέον, ο Σωκράτης συνάρτησε την ηθική συμπεριφορά του προς την δυνατότητα της γνώσης, θεωρώντας ότι η αρετή είναι αποτέλεσμα γνώσης. Ο ίδιος, άλλωστε, έθεσε τον άνθρωπο στο κέντρο της φιλοσοφικής του αναζήτησης και ενδιαφέρθηκε αποκλειστικά για ζητήματα ηθικής και πολιτικής φύσεως. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ο Σωκράτης είναι υπεύθυνος για το "κατέβασμα της φιλοσοφίας από τον ουρανό στη γη".³⁰ Με την φράση αυτή, ο Αριστοτέλης διαφοροποιεί τον Σωκράτη από τους λεγόμενους προσωκρατικούς φυσικούς φιλοσόφους, οι οποίοι ασχολήθηκαν με την ερμηνεία των φυσικών φαινομένων, και ακολούθως δείχνει τη σημαντική στροφή του στην μελέτη του ανθρώπου.

Εν κατακλείδι, η μορφή του Σωκράτη είναι εμβληματική για το ότι ανήγαγε, με κόστος την ίδια του την ζωή, την αμφισβήτηση των παραδεδωμένων και συμβατικών αξιών σε βασικό χαρακτηριστικό του διανοούμενου ανθρώπου. Έτσι, ο Σωκράτης δίδαξε πώς ο βίος του ανθρώπου μπορεί να αποκτήσει ξεχωριστή αξία μέσω της αμφισβήτησης των παγιωμένων θέσεων και μέσω της διαρκούς έρευνας, η οποία αποτελεί μια κοπιώδη αλλά απολύτως απαραίτητη προϋπόθεση για την πραγμάτωση της ανθρώπινης αρετής και την κατάκτηση της γνώσης.

²⁸ Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη (*Μετά τα Φυσικά* 1078 b 24) ο Σωκράτης αναζητούσε τους ορισμούς για να δημιουργήσει συλλογισμούς, καθώς ο ορισμός αποτελεί την αφετηρία ενός συλλογισμού. Επιπλέον, κατά την Zeller ο Σωκράτης χρησιμοποιεί συχνά τον συλλογισμό ως βάση, για να αποδείξει κάτι άλλο. Με την απόδειξη αυτή επιχειρείται να αποδειχτεί ότι πρέπει ή όχι να ακολουθηθεί μία συγκεκριμένη συμπεριφορά. Άλλωστε, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στα *Απομνημονεύματα* του Ξενοφώντα (4,5,11) «διαλέγοντας κατά γένη τά μὲν ἀγαθὰ προαιρεῖσθαι κακῶν ἀπέχεσθαι».

²⁹ Στον διάλογο *Θεαίτητος* του Πλάτωνα (148e- 150) περιγράφεται η μαιευτική μέθοδος του Σωκράτη. Ακόμη στον διάλογο *Μένων* (82c-85b) ο Σωκράτης κατορθώνει, με κατάλληλες ερωτήσεις, να εκμαιεύσει από έναν δούλο τον Μένωνα μαθηματικές έννοιες, παρόλο που αυτός ποτέ στην ζωή του δεν έχει διδαχθεί μαθηματικά. Για μια ανάλυση των δυο αυτών έργων βλέπε και *Πλάτωνος Μύθοι*, μετάφραση, σχόλια Η. Σπυρόπουλος (2003: 237-247).

³⁰ Αριστοτέλης *Περί ζώων μορίων* Βιβλίο 1 642 a 28.

2.3 Η δίκη και ο θάνατος του Σωκράτη

Ο Σωκράτης υπήρξε ένας από τους τρεις σημαντικούς φιλοσόφους που κυνηγήθηκαν από τους Αθηναίους. Εκτός από την προσαγωγή του Σωκράτη σε δίκη, αναφέρονται μία σειρά από διώξεις εναντίον ανθρώπων του πνεύματος με την κατηγορία της ασέβειας.³¹ Σε αντίθεση με τον Σωκράτη, ο προσωκρατικός φιλόσοφος Αναξαγόρας, φίλος του Περικλή, και ο μαθητής του Πλάτωνα Αριστοτέλης εγκατέλειψαν την Αθήνα προτού να οδηγηθούν στο δικαστήριο και έτσι πιθανόν γλύτωσαν την ζωή τους.³² Ο Σωκράτης όμως δεν είχε την ίδια τύχη.

Το 399 π.Χ. ο Σωκράτης παραπέμφθηκε σε δίκη για «ασέβεια». Ήταν τότε εβδομήντα χρόνων και είχαν περάσει τέσσερα χρόνια από την κατάλυση της τυραννίας των Τριάκοντα και την επάνοδο της δημοκρατίας.³³ Πρωτεργάτης της μήνυσης υπήρξε ο Άνυτος, ο οποίος ασκούσε μεγάλη επιρροή εκείνη την εποχή και ήταν ένας από τους δύο αρχηγούς των δημοκρατικών που επανήλθαν από την αποκατάσταση της δημοκρατίας του 403 π.Χ. Ο επίσημος όμως κατηγορος του Σωκράτη, αυτός δηλαδή που κατέθεσε την κατηγορία ήταν ο Μέλητος. Σχετικά με τον τρίτο κατηγορο, τον Λύκωνα δεν γνωρίζουμε πολλά παρά μόνο ότι μάλλον ήταν ρήτορας και πολιτικός.

Η κατηγορία κατά του Σωκράτη επικεντρώνεται σε δύο σημεία. Κατ' αρχάς, στο γεγονός ότι δεν πιστεύει στους θεούς της πόλης και εισάγει νέες θεότητες και δεύτερον στο θέμα της διαφθοράς των νέων.³⁴ Σχετικά με την κατηγορία περί ασεβείας, οι

³¹ Ο Πλούταρχος στο έργο του *Βίοι Παράλληλοι, Περικλής* 32.2 αναφέρει σχετικό ψήφισμα του Αθηναϊκού δήμου ύστερα από πρόταση του Διοπέιθη. Την άποψη αυτή υιοθετεί και ο Dover στο έργο του 'The freedom of the Intellectual' σελ.39-40, 47 ο οποίος μάλιστα και θεωρεί ότι η δίκη του Σωκράτη αποτελεί «το τελευταίο επεισόδιο σε ένα κεφάλαιο διώξεων». Με κάποια επιφύλαξη υιοθετούν την άποψη αυτή και οι Garland (1992:139) και Parker (1996:208).

³² Σχετικά με τις διώξεις των παραπάνω φιλοσόφων βλέπε Διογένης ο Λαέρτιος *Βίοι Φιλοσόφων Βιβλίο Β, 12-13 και Βιβλίο Ε, 5*.

³³ Πλάτωνος *Απολογία* (2003: 61) *μετάφραση, ερμηνευτικά σχόλια Θ.Σαμαράς*.

³⁴ Η κατηγορία κατά του Σωκράτη παρουσιάζεται στα *Απομνημονεύματα* του Ξενοφώντα (1,1,1), στον Διογένη τον Λαέρτιο *Βίοι Φιλοσόφων* βιβλίο Β, 38 και βέβαια στην *Απολογία* του Πλάτωνα 24 b,c. Παράλληλα εμφανίζεται η ακόλουθη ομοιότητα ανάμεσα στον τρόπο που παρουσιάζεται η κατηγορία στην πλατωνική *Απολογία* και σε διάφορα σημεία των *Απομνημονευμάτων* του Ξενοφώντα. Στην *Απολογία* (23 d), δηλαδή ο Πλάτων επισημαίνει ότι οι κατηγοροί του δεν γνώριζαν την δράση του Σωκράτη και διατύπωσαν μία κατηγορία, η οποία διατυπώνεται συνήθως εναντίον όλων των φιλοσόφων. Συναφής αναφορά υπάρχει και στα *Απομνημονεύματα* (1,2,31) του Ξενοφώντα, σύμφωνα με την οποία ο Σωκράτης είχε μηνυθεί και προγενέστερα με την κατηγορία ότι δεν έπρεπε κανείς να παραδίδει μαθήματα ρητορικής. Η

κατηγοροί του, λαμβάνοντας αφορμή από το περίφημο δαιμόνιο του Σωκράτη, τον κατηγόρησαν για την εισαγωγή κοινών δαιμονίων.³⁵ Με αυτόν τον τρόπο η κατηγορούσα ομάδα επιχειρεί να συνδέσει τον Σωκράτη τόσο με την αμφισβήτηση των παραδοσιακών αξιών που συνδεόταν με την διδασκαλία των σοφιστών όσο και με διάφορους φυσικούς φιλοσόφους οι οποίοι, από την πλειονότητα των Αθηναίων θεωρούνταν άθεοι.³⁶ Σχετικά με το θέμα της διαφθοράς των νέων είναι ξεκάθαρο ότι η κατηγορία συνδέεται με τις σχέσεις του Σωκράτη με διάφορα σημαίνοντα πολιτικά πρόσωπα, τα οποία υπήρξαν μέλη του σωκρατικού κύκλου και σε κάποια περίοδο άσκησαν αρνητική επιρροή στα πολιτικά πράγματα της Αθήνας.³⁷

Η υπόθεση, λοιπόν του Σωκράτη τέθηκε ενώπιον του Άρχοντα που ονομαζόταν Βασιλεύς, ο οποίος και έκρινε ότι οι αιτιάσεις ευσταθούσαν ικανοποιητικά για να οδηγηθεί αυτός στο δικαστήριο. Η δίκη ήταν *αγών τιμητός*, δηλαδή ο κατηγορος πρότεινε την ποινή. Σε περίπτωση καταδίκης, ο κατηγορος δευτερολογούσε, προκειμένου να δικαιολογήσει την προτεινόμενη ποινή, ενώ ο κατηγορούμενος είχε το δικαίωμα να επιλέξει κάποια άλλη ποινή. Στην περίπτωση του Σωκράτη, ο Μέλητος ζήτησε την θανατική καταδίκη και ο Σωκράτης, αφού ζήτησε αρχικά σίτιση στο Πρυτανείο, προκειμένου να καταστήσει σαφές πως δεν αποδέχεται την ενοχή του και αφού απέρριψε και την ιδέα της εξορίας, πρότεινε τελικά το πρόστιμο.³⁸ Οι ένορκοι της δίκης του Σωκράτη πρέπει να ήταν πεντακόσιοι. Όπως άλλωστε αναφέρει χαρακτηριστικά και ο ίδιος ο Σωκράτης «Μόνο τριάντα ψήφοι, αν ήταν διαφορετικές, θα είχα αποφύγει την καταδίκη».³⁹ Έτσι, οι ψήφοι θα πρέπει να μοιράστηκαν σε 220 αθωωτικές και 281 καταδικαστικές.⁴⁰

Μετά την ανακοίνωση της ετυμηγορίας ο Σωκράτης τόνισε στους δικαστές, οι οποίοι τον είχαν καταδικάσει σε θάνατο, ότι ό, τι του συμβαίνει δε συμβαίνει κατά τύχη και τελικά, όσοι είχαν στόχο τους να τον βλάψουν τελικά δεν τα κατάφεραν. Δηλώνει

συγκεκριμένη κατηγορία αποτελεί μία γενική κατηγορία η οποία αποδιδόταν γενικά στους φιλοσόφους. Για μία ανάλυση των παραπάνω βλέπε και Gigon (ο.π:76-79).

³⁵ Τόσο ο Πλάτωνας, όσο και ο Ξενοφώντας αναφέρονται στο δαιμόνιο, την εσωτερική φωνή δηλαδή που «άκουγε» ο Σωκράτης και τον απέτρεπε από το να πράξει κάτι. Brickhouse και Smith (1990: 35). Ακόμη, Gigon (ο.π:76-77).

³⁶ Πλάτωνος *Απολογία* (2003: 64) *μετάφραση, ερμηνευτικά σχόλια* Θ.Σαμαράς.

³⁷ Η αναφορά αυτή αφορά περισσότερο ίσως τον Αλκιβιάδη και τον Κριτία και λιγότερο τον Χαρμίδη. Πλάτωνος *Απολογία*, (ο.π: 65) *μετάφραση, ερμηνευτικά σχόλια* Θ.Σαμαράς.

³⁸ Πλάτωνος *Απολογία* 36 b-38 b

³⁹ *Απολογία* 36^a 5-6

⁴⁰ Το αποτέλεσμα αυτό δέχεται και ο Gigon (ο.π:75).

χαρακτηριστικά ότι πιστεύει πλέον ακράδαντα ότι είναι καλύτερο να πεθάνει και για τον λόγο αυτό θεωρεί ότι «το δαιμόνιο» δεν τον προστάτευσε. Κάνει όμως «έκκληση» στο τέλος του λόγου του στους Αθηναίους να μην τιμωρήσουν τους γιούς του. Ζητά όμως, να «-τιμωρήσουν-» τους γιους του αν ενδιαφερθούν ποτέ για οτιδήποτε άλλο πλην της αρετής ή αν ποτέ θεωρήσουν στην ζωή τους ότι είναι κάτι που δεν είναι. Τους ζητά να τιμωρήσουν τους απογόνους του, όπως και εκείνος «τιμώρησε» αυτούς οι οποίοι τον κατηγορήσαν και τον καταδίκασαν σε θάνατο. Επομένως, -όπως θα αναλυθεί και εν συνεχεία- διαφαίνεται στα τελευταία του λόγια ενώπιον του δικαστηρίου, όπως αυτά παρουσιάζονται από τον Πλάτωνα ότι ο λόγος του την ύστατη στιγμή της κρίσης ήταν ειλικρινής, εναρμονισμένος πλήρως με τον τρόπο ζωής του και διδασκαλίας του και εμποτισμένος με αρκετή «σωκρατική ειρωνεία».⁴¹

Μετά την καταδίκη του ο Σωκράτης παρέμεινε στο δεσμωτήριο για τριάντα μέρες, επειδή ο νόμος απαγόρευε να εκτελεστεί η θανατική ποινή, πριν από την επιστροφή του ιερού πλοίου από τις γιορτές της Δήλου. Μέσα από τον διάλογο του Πλάτωνα *Κρίτων* φαίνεται ότι ο Σωκράτης θα μπορούσε αν ήθελε να σωθεί, αφού οι μαθητές του είχαν τη δυνατότητα να τον βοηθήσουν να αποδράσει.⁴² Ο Σωκράτης όμως αρνήθηκε, μένοντας πιστός στις φιλοσοφικές απόψεις του και, ως εκ τούτου, ως νομοταγής πολίτης έμεινε πιστός στους αθηναϊκούς νόμους. Έτσι, ήπιε το κώνειο και πέθανε ειρηνικά και γαλήνια. Ο πλατωνικός διάλογος *Φαίδων* περιγράφει τις τελευταίες στιγμές του Σωκράτη και την απόλυτη γαλήνη με την οποία αυτός αντιμετώπισε τον επερχόμενο θάνατο.⁴³ Χαρακτηριστική είναι και η φράση «ὦ Κρίτων, ἔφη, τῷ Ἀσκληπιῷ ὀφείλομεν ἄλεκτρούνα· ἀλλὰ ἀπόδοτε καὶ μὴ ἀμελήσητε». («Αγαπητέ μου Κρίτων, πρέπει να θυσιάσουμε έναν κόκορα στον Ασκληπιό. Μην αμελήσετε να εξοφλήσετε αυτό το χρέος»)⁴⁴ Την υποχρέωση να θυσιάζουν κόκορα στον Ασκληπιό είχαν όσοι σώζονταν

⁴¹ Πλάτωνος *Απολογία* 41d 5-42 και για μία ανάλυση βλέπε *Brickhouse και Smith* (2004: 184-185). Τα λόγια αυτά θα αναλυθούν και στην συνέχεια της παρούσας εργασίας.

⁴² *Κρίτων* 50 a-c.

⁴³ «Καὶ ὅς λαβὼν καὶ μάλα ἴλεως, ὦ Ἐχέκρατες, οὐδὲν τρέσας οὐδὲ διαφθείρας οὔτε τοῦ χρώματος οὔτε τοῦ προσώπου, ἀλλ' ὥσπερ εἰώθει ταυρηδὸν ὑπο- βλέψας πρὸς τὸν ἄνθρωπον, Τί λέγεις, ἔφη, περὶ τοῦδε τοῦ πώμα- τος πρὸς τὸ ἀποσπεῖσαι τινι; ἔξεστιν ἢ οὐ; Τοσοῦτον, ἔφη, ὦ Σώκρατες, τρίβομεν ὅσον οἰόμεθα μέτριον εἶναι πιεῖν ». Πλάτωνος *Φαίδων* 117 b.

⁴⁴ Πλάτωνος *Φαίδων* 118b, μετάφραση Θ. Μαυρόπουλος.

από κάποια ασθένεια και βρίσκονταν στο στάδιο της ανάρρωσης. Επομένως, εύκολα γίνεται αντιληπτό ότι για τον Σωκράτη, ασθένεια προφανώς θεωρείτο η επίγεια ζωή.⁴⁵

⁴⁵ Μία εμπειριστατωμένη προσπάθεια για ερμηνεία των τελευταίων λόγων του Σωκράτη επιχείρησε ο Glenn Most στο άρθρο του «A Cock for Asclepius».

Κεφάλαιο 3

Ξενοφών

3.1 Βιογραφικά στοιχεία - Η σχέση του με τον Σωκράτη

Ο Ξενοφών ήταν σχεδόν συνομήλικος του Πλάτωνα. Τα έτη γέννησης και θανάτου του δεν είναι ακριβώς γνωστά, με βάση στοιχεία από τα έργα του, θεωρούμε ως πιθανότερο έτος γέννησης το έτος 430 π.Χ. και ως πιθανό έτος θανάτου το έτος 355 ή 354 π.Χ. Οι γονείς του ήταν εύποροι, καθώς ανήκαν στην τάξη των «ιππέων», στον δήμο των Ερχιών. Ο Ξενοφών διέθετε εξαιρετική σωματική διάπλαση, καθώς ασχολείτο με τον αθλητισμό και κυρίως με την ιππασία, ωστόσο διακρινόταν και για τις πνευματικές του δεξιότητες. Τις δεξιότητες αυτές βέβαια, ανέπτυξε μέσω της γόνιμης παρακολούθησης της πνευματικής κίνησης της πόλης του και την μαθητεία του δίπλα σε ξεχωριστές προσωπικότητες της εποχής.⁴⁶

Η νεανική του ζωή συμπίπτει με τα ταραγμένα χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου (431-404 π.Χ.). Καθοριστικό βέβαια γεγονός της ζωής του ήταν η συνάντησή του με τον Σωκράτη. Όπως μας πληροφορεί σχετικά ο Διογένης ο Λαέρτιος, κάποτε, όταν ήταν ακόμη νέος, ο Ξενοφών συνάντησε σε ένα στενό δρόμο τον Σωκράτη, ο οποίος, με τη ράβδο του, τον εμπόδισε να προχωρήσει και τον ρώτησε μεταξύ άλλων: «Πού οι άνθρωποι γίνονται καλοί και αγαθοί;» Ο Ξενοφών βρέθηκε σε αμηχανία και ο Σωκράτης του απάντησε «Έπou και μάθανε!». Από τότε ο Ξενοφών έγινε μαθητής του και τον θεωρούσε πρότυπο.⁴⁷

⁴⁶ Μαυρόπουλος (2007: 11)

⁴⁷ Τούτῳ δὲ ἐν στενωπῷ φασιν ἀπαντήσαντα Σωκράτην διατεῖναι τὴν βακτηρίαν καὶ κωλύειν παριέναι, πυνθανόμενον ποῦ πιπράσκοιτο τῶν προσφερομένων ἕκαστον· ἀποκριναμένου δὲ πάλιν πυθέσθαι ποῦ δὲ καλοὶ καὶ ἀγαθοὶ γίνονται ἄνθρωποι· ἀπορήσαντος δὲ, «Ἐπou τοίνυν,» φάναι, «καὶ μάθανε.» Καὶ τούντεῦθεν ἀκροατῆς Σωκράτους ἦν. Διογένης ο Λαέρτιος, *Βίοι Φιλοσόφων, Βιβλίο Β΄, Ξενοφών*, 48.

Ιδεολογικά, ο Ξενοφών ανήκε στον κύκλο των «λακωνιζόντων», εκείνων δηλαδή των Αθηναίων οι οποίοι ήταν προσφιλείς σε «τύπους ευνομούμενης πολιτείας σπαρτιατικού τύπου».⁴⁸ Σχετικά με την στρατιωτική του ζωή, γνωρίζουμε ότι συμμετείχε, ως παρατηρητής, στην εκστρατεία του Κύρου στο εσωτερικό της Περσίας προκειμένου να εκθρονίσει τον αδερφό του, Αρταξέρξη. Για την παρουσία του αυτή, από το 401 και έπειτα μας ενημερώνει ο ίδιος στο έργο του «*Κύρου Ανάβασις*».⁴⁹ Επομένως, ο Ξενοφών δεν ήταν παρών στην δίκη του Σωκράτη και μάλιστα δεν είχε επαφή μαζί του κατά τα δύο τελευταία χρόνια της ζωής του Σωκράτη. Πάντως, όπως προκύπτει από τα λεγόμενά του, διατηρούσαν κάποιου είδους επαφή πρωτύτερα, καθώς ο Ξενοφών είχε αναφέρει στον Σωκράτη την πρόσκληση του Κύρου για συμμετοχή στην εκστρατεία του και μάλιστα είχε ζητήσει την συμβουλή του.⁵⁰

Δεν γνωρίζουμε με ακρίβεια για πόσο χρονικό διάστημα διήρκεσε η προσωπική σχέση ανάμεσα στον Σωκράτη και τον Ξενοφώντα, ο Ξενοφών πάντως έτρεφε μεγάλο θαυμασμό για τον Σωκράτη γι' αυτό και παρουσιάζει την μορφή του στα έργα του *Οικονομικός*, *Απολογία*, *Συμπόσιο* και τέλος *Απομνημονεύματα*.⁵¹ Η αφοσίωσή του στο πρόσωπο του Σωκράτη ήταν βαθιά, καθώς στα χρόνια που ακολούθησαν μετά την καταδίκη ενδιαφέρθηκε να πληροφορηθεί όλα όσα διαδραματίστηκαν κατά την διάρκεια της απουσίας του, ώστε να παραθέσει την δική του εκδοχή και «να εξουδετερώσει τις παραπλανητικές εντυπώσεις που δημιουργούσαν, κατά την γνώμη του, άλλες τρέχουσες ερμηνείες».⁵²

⁴⁸ Μαυρόπουλος (ο.π: 12)

⁴⁹ Στο τέλος του 5^{ου} αιώνα π.Χ, ο Κύρος σχεδίασε την εκθρόνιση του αδερφού του, βασιλιά της Περσίας, Αρταξέρξη και την προσπάθειά του αυτή «στήριξαν» πάνω από δέκα χιλιάδες Έλληνες μισθοφόροι. Άλλωστε, στα χρόνια αυτά, λόγω και του Πελοποννησιακού πολέμου, πολλοί Έλληνες, κινούμενοι πολλές φορές από μία τάση τυχοδιωκτισμού, επιζητούν να γίνουν μισθοφόροι σε διάφορες εξωελληνικές περιοχές. Την εκστρατεία αυτή παρουσιάζει ο Ξενοφών στο έργο του «*Κύρου Ανάβασις*». Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Ξενοφών, (2005: 18), *Κύρου Ανάβαση, μετάφραση Α. Ράπτης*.

⁵⁰ Το περιστατικό αυτό παρουσιάζει λεπτομερώς ο Ξενοφών στο έργο του «*Κύρου Ανάβασις*» (Γ, 1).

⁵¹ Σε αυτά θα πρέπει να προστεθεί και η αναφορά που επισημάναμε προηγουμένως από το έργο του «*Κύρου Ανάβασις*».

⁵² Guthrie (ο.π: 27-28)

3.2 Τα έργα του και η ιδιαίτερη θέση της *Απολογίας*

Ο Ξενοφών έχει γράψει έργα ιστορικού, πολιτικού περιεχομένου, έργα που επικεντρώνονται στην προσωπικότητα και τη διδασκαλία του Σωκράτη, καθώς και έργα που περιλαμβάνουν τεχνικές γνώσεις για διάφορα θέματα.⁵³ Υπήρξε λοιπόν πολυγραφότατος και παράλληλα ένας πολυσχιδής και καινοτόμος άνθρωπος των γραμμάτων, που δεν διστάζει να δημιουργήσει εντελώς νέα λογοτεχνικά είδη.⁵⁴

Σχετικά με το έργο του «*Απολογία Σωκράτους*» θα πρέπει αρχικά να επισημανθεί το γεγονός ότι, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο Ξενοφών δεν βρισκόταν στην Αθήνα κατά την διάρκεια της δίκης, επομένως θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να αποδώσει με πιστότητα έναν λόγο, στην εκφώνηση του οποίου δεν ήταν παρών. Άλλωστε η συγγραφή της *Απολογίας* πραγματοποιήθηκε περίπου το 360 π.Χ., αρκετά χρόνια δηλαδή μετά την δίκη.

Ακολούθως, ενώ η *Απολογία του Σωκράτους* φαίνεται ως έργο να έχει χρονική αφετηρία έναντι των *Απομνημονευμάτων* στην ουσία αποτελεί συνέχειά τους.⁵⁵ Ανεξαρτήτως όμως της ιστορικής αξιοπιστίας ή όχι του έργου, αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία και χρήζει ιδιαίτερης εξέτασης είναι η μορφή του Σωκράτη, όπως αυτή παρουσιάζεται, στην *Απολογία* του Ξενοφώντα. Καθώς οι πηγές οι οποίες έχουμε στην διάθεσή μας σχετικά με την προσωπικότητα, τις ιδέες και την δίκη του Σωκράτη δεν βρίσκονται σε ομοφωνία είναι σημαντικό να ερευνήσουμε πώς αντιμετωπίζει την μορφή του Σωκράτη και τον λόγο του ενώπιον των δικαστών ένας πολύπλευρος μεν άνθρωπος των γραμμάτων συνάμα όμως τόσο διαφορετικός από τα «πρωταγωνιστικά μέλη του εσωτέρου Σωκρατικού κύκλου»,⁵⁶ όπως ο Ξενοφών.

⁵³ Με βάση το περιεχόμενο μπορούμε να θεωρήσουμε ως ιστορικά έργα «*Κύρου Ανάβασις*», «*Ελληνικά*», «*Αγησίλαος*», ως πολιτικά «*Λακεδαιμονίων πολιτεία*», «*Πόροι ή Περί προσόδων*», «*Ιέρων ή Τυραννικός*», «*Κύρου Παιδεία*» και Σωκρατικά «*Απομνημονεύματα*», «*Συμπόσιο*», «*Απολογία Σωκράτους*» ενώ ως τεχνικά «*Οικονομικός*», «*Περί ιππικής*», «*Κυνηγετικός*», «*Ιππαρχικός*» Κακριδής (ο.π: 157-158).

⁵⁴ Η άποψη αυτή σχετικά με τις καινοτομίες του Ξενοφώντα αναφορικά με διάφορες μορφές λογοτεχνίας παρουσιάζεται από τον Momigliano (ο.π: 46).

⁵⁵ Μαυρόπουλος (ο.π: 26-27)

⁵⁶ Βλαστός (ο.π: 162)

Κεφάλαιο 4

Πλάτων

4.1 Βιογραφικά Στοιχεία - Η σχέση του με τον Σωκράτη

Ο Πλάτων γεννήθηκε το έτος 428 ή 427 π.Χ. και πέθανε το έτος 348 ή 347 π.Χ. Προερχόταν από αριστοκρατική οικογένεια της οποίας αρκετά μέλη ανέλαβαν ενεργό ρόλο στην πολιτική ζωή της Αθήνας. Ο Κριτίας, ο ηγέτης των Τριάκοντα Τυράννων, ήταν ξάδερφος της μητέρας του, επομένως για τον νεαρό Πλάτωνα η άνοδος και η πτώση του Κριτία θα ήταν γεγονότα που καθόρισαν την νεανική του ηλικία.⁵⁷ Ωστόσο, ο ίδιος ενεπλάκη για σύντομο χρονικό διάστημα με την πολιτική στα νεανικά του χρόνια,⁵⁸ καθώς η δίκη και καταδίκη του δασκάλου του, του Σωκράτη, τού έδειξε με την πιο κατάφωρο τρόπο το μέγεθος της κατάπτωσης στην οποία είχε περιέλθει η αθηναϊκή πολιτεία. Εντούτοις διέθετε σε όλη την διάρκεια της ζωή του μεγάλο ενδιαφέρον για τα θέματα της πολιτικής.

Ο Πλάτων μετά την καταδίκη του Σωκράτη μαζί με άλλους Σωκρατικούς αποσύρθηκε στα Μέγαρα, όπου ο Ευκλείδης είχε ιδρύσει κάποιου είδους σχολή. Μετά από μία τριετία, όταν πλέον οι κίνδυνοι για τους μαθητές του Σωκράτη ήταν μικρότεροι, επέστρεψε στην Αθήνα, όμως η πνευματική και πολιτική κατάσταση της πόλης δεν τον ικανοποιούσε κι έτσι αποφάσισε να ταξιδεύσει σε διάφορες χώρες με απώτερο σκοπό την διεύρυνση των πνευματικών του οριζόντων. Κρίσιμη καμπή στην ζωή του αποτέλεσε η ίδρυση της Ακαδημίας, η οποία υπήρξε ένας ρηξικέλευθος θεσμός,

⁵⁷ Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Κριτίας, ο Χαρμίδης και ο Αλκιβιάδης υπήρξαν σημαντικά στελέχη της αντιδημοκρατικής παράταξης και ταυτόχρονα μέλη του στενού Σωκρατικού κύκλου, γι' αυτό σε κάποιους πλατωνικούς διαλόγους εμφανίζονται ως «προικισμένοι και φερέλπιδες νέοι» Κάλφας - Ζωγραφίδης (ο.π: 114).

⁵⁸ «Νέος ἐγὼ ποτε ὄν πολλοῖς δὴ ταῦτ' ἔπαθον· ᾤθημ, εἰ θᾶπτον ἑμαυτοῦ γενοίμην κύριος, ἐπὶ τὰ κοινὰ τῆς πόλεως εὐθὺς ἰέναι» «Όταν μια φορά ήμουν νέος, μου συνέβη το ίδιο ακριβώς που συνέβη και σε άλλους πολλούς: αποφάσισα, αμέσως μόλις γίνω αυτεξούσιος, ν' ακολουθήσω το πολιτικό στάδιο». Πλάτωνος *Επιστολή Ζ'* 324 b 8-c1.

ενδεχομένως το πρώτο Πανεπιστήμιο της αρχαιότητας στο οποίο συσπειρώθηκαν εξέχουσες προσωπικότητες του 4ου αιώνα.

Καθοριστικό γεγονός της ζωής του υπήρξε, όπως συνέβη και στην περίπτωση του Ξενοφώντα, η σχέση που ανέπτυξε με τον Σωκράτη. Ο Πλάτων υπήρξε από τους πιο στενούς μαθητές του, έτρεφε τεράστιο θαυμασμό για το πρόσωπό του και αποφάσισε να καταστήσει αιώνια την προσωπικότητα και τις ιδέες του δασκάλου του μέσω των διαλόγων που συνέγραψε. Άλλωστε ο Πλάτων, σε αντίθεση με άλλους μαθητές του Σωκράτη (όπως και ο Ξενοφών) δε παρέμεινε απλώς μαθητής και ακροατής, αλλά επηρεάστηκε σε τέτοιον βαθμό, ώστε θέλησε να αξιοποιήσει στα έργα του τα φιλοσοφικά διδάγματα του δασκάλου του.⁵⁹ Σε καμία περίπτωση βέβαια δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως βιογράφος του Σωκράτη, αλλά θα πρέπει κανείς να ερευνά μέσα από τα έργα του εκείνα τα στοιχεία που ο Πλάτων διδάχθηκε από τον Σωκράτη και τον τρόπο που ερμηνεύεται σε αυτά η σωκρατική διδαχή.⁶⁰

4.2 Τα έργα του και η ιδιαίτερη θέση της Απολογίας σε αυτά

Ο Πλάτων συνέγραψε τριάντα έξι έργα, από τα οποία κάποια εκλαμβάνονται ως γνήσια και κάποια ως νόθα.⁶¹ Σύμφωνα με την πλειονότητα των ερευνητών του πλατωνικού έργου, οι πλατωνικοί διάλογοι μπορούν να διαιρεθούν σε τρεις μεγάλες περιόδους και να ταξινομηθούν ως πρώιμοι, μέσοι και ύστεροι.⁶² Σύμφωνα με την διαίρεση αυτή τα έργα της πρώτης περιόδου μπορούν να χωριστούν σε δύο υποκατηγορίες.⁶³

⁵⁹ Ο Πλάτων βέβαια επηρεάστηκε και από άλλες πηγές, όπως η φιλοσοφία του Παρμενίδη ή των Πυθαγορείων, όμως η επιρροή του Σωκράτη υπήρξε τεράστια βλέπε Κάλφας – Ζωγραφίδης (ο.π: 11). Ακόμη για την σχέση ανάμεσα στον Πλάτωνα και τον Σωκράτη βλέπε Guthrie (ο.π: 49-50).

⁶⁰ Βουδούρης (ο.π: 15)

⁶¹ Παρόλο που σήμερα ορισμένα (ελάχιστα) έργα εξακολουθούν να αμφισβητούνται υπάρχει γενική ομοφωνία ότι, όσοι από τους τριάντα έξι διαλόγους έχουν υπολογίσιμο μήκος ή ενδιαφέρον θεωρούνται γνήσιοι, ενώ οι λιγότερο ενδιαφέροντες και ευσύνοπτοι, ως προς το μέγεθος, θεωρούνται νόθοι. Taylor (ο.π: 32).

⁶² Ενδεικτικά μπορεί να αναφερθεί η διαίρεση που προτείνει ο Penner (1992: 121-169). Βέβαια μεταξύ των ερευνητών υπάρχει διχογνωμία για την θέση του *Τιμαίου* και της *Επιστολής Ζ* (εφόσον βέβαια λαμβάνεται ως γνήσια). Βουδούρης (ο.π: 1).

⁶³ Η ταξινόμηση σε αυτές τις κατηγορίες θα γίνει με βάση την άποψη που έχει υποστηριχθεί από τον Βλαστό, σύμφωνα με την οποία η πρώτη κατηγορία των διαλόγων της πρώιμης

Τα έργα της πρώιμης περιόδου στα οποία εντάσσεται και η *Απολογία* θεωρούνται ότι απηχούν περισσότερο τις απόψεις του Σωκράτη,⁶⁴ ενώ από ένα σημείο και μετά θεωρείται ότι ο Πλάτων αποδίδει στον Σωκράτη δικές του απόψεις, απόψεις δηλαδή που δεν ανταποκρίνονται στις ιδέες του πραγματικού Σωκράτη. Άλλωστε ο Πλάτων μετά το πρώτο του ταξίδι στην Σικελία, ερχόμενος και σε επαφή με τον Πυθαγορισμό ξεκίνησε την επεξεργασία της θεωρίας των Ιδεών. Σε καμία άλλη πηγή όμως, πλην του Πλάτωνα, δεν υπάρχει ένδειξη ότι ο Σωκράτης αποδέχεται την ύπαρξη τέτοιων υπερβατικών οντοτήτων. Ούτε βέβαια εμφανίζεται η θεωρία των Ιδεών στους πρώιμους διαλόγους. Με βάση τα παραπάνω λοιπόν, οι ερευνητές συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι από την μέση περίοδο και μετά ο Πλάτων αξιοποιεί την παρουσία του Σωκράτη στα έργα του, για να εκφράσει καθαρά δικές του απόψεις.⁶⁵

Σύμφωνα με τον Βλαστό, τον ιστορικό Σωκράτη (ή στοιχεία του) βρίσκουμε μόνο στους πρώιμους ή απορητικούς διαλόγους της πρώτης περιόδου. Άλλοι πάλι μελετητές του Πλάτωνα θεωρούν ότι παντού ο Σωκράτης αποτελεί ένα δραματικό προσωπείο. Ειδικότερα, ο Βλαστός εντοπίζει δέκα σημεία στα οποία υπάρχει διαφοροποίηση ανάμεσα στον Σωκράτη των πρώιμων με τον Σωκράτη των μέσων και ύστερων διαλόγων.⁶⁶ Μάλιστα το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Βλαστός είναι ότι ο Πλάτων είχε απώτερο στόχο, όχι να εκθέσει στα έργα του στοιχεία που ενδεχομένως θα αποτελούσαν αναμνήσεις από τον τρόπο που ασκούσε την φιλοσοφία ο Σωκράτης (όπως επιχειρεί να κάνει ο Ξενοφών), αλλά «να παράγει και όχι να αναπαράγει σωκρατική φιλοσοφία». Χρησιμοποιώντας δηλαδή ο Πλάτων ένα λογοτεχνικό μέσο το οποίο του δίνει την δυνατότητα να παρουσιάζει τον Σωκράτη να εκθέτει από μόνος του

περιόδου ονομάζονται ελεγκτικοί, αφού η μέθοδος έρευνας που χρησιμοποιεί ο Σωκράτης είναι η ελεγκτική. Βλαστός (1983b: 495-51). Για μία διαφορετική ταξινόμηση βλέπε Βουδούρης (ο.π: 18-19).

Σύμφωνα λοιπόν με τον Βλαστό, οι διάλογοι χωρίζονται αρχικά στους *Ελεγκτικούς Διαλόγους* οι οποίοι με αλφαβητική σειρά είναι οι ακόλουθοι: *Απολογία, Γοργίας, Ευθύφρων, Ιππίας Ελάττων, Ίων, Κρίτων, Λάχης, Πολιτείας Α', Πρωταγόρας, Χαρμίδης* και στους *Μεταβατικούς Διαλόγους* που με αλφαβητική σειρά είναι οι εξής: *Ευθύδημος, Ιππίας Μείζων, Λύσις, Μενέξενος και Μένων*.

Ακολουθώς, διάλογοι της μεσαίας περιόδου θεωρούνται, λαμβάνοντας υπ' όψιν την πιθανή χρονολογική σειρά *Κρατύλος, Φαίδων, Συμπόσιον, Πολιτείας Β'- Ι', Φαίδρος, Παρμενίδης και Θεάτητος*. Τέλος, διάλογοι της ύστερης περιόδου θεωρούνται πάλι, κατά πιθανή χρονολογική σειρά *Τίμαιος, Κριτίας, Σοφιστής, Πολιτικός, Φίληβος, Νόμοι*. Βλαστός (2008: 92-93).

⁶⁴ Μάλιστα, κατά τον Βλαστό, τα έργα αυτής της περιόδου βρίσκονται πολύ κοντά στον ιστορικό Σωκράτη. Βλαστός(ο.π: 24).

⁶⁵ Βλαστός (ο.π:22-23).

⁶⁶ Για μια αναλυτική παρουσίασή τους βλέπε Βλαστός (ο.π: 93-95).

απόψεις, παραθέτει ιδέες που ο ίδιος ο Πλάτων πίστευε ότι, την εποχή που συνέγραφε, θα ήταν οι πιο πιθανές να έχει προβάλει ο Σωκράτης προκειμένου να αναπτύξει και να υποστηρίξει την φιλοσοφία του.⁶⁷

Σχετικά με την *Απολογία* δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε με ακρίβεια πότε γράφτηκε, ενδεχομένως ο Πλάτων να ξεκίνησε την συγγραφή της λίγο μετά το τραγικό γεγονός. Ως έργο συμπεριλαμβάνεται συχνά -ίσως καταχρηστικά- στους διαλόγους, παρόλο που δεν περιλαμβάνει διαλογική συζήτηση. Τοποθετείται στους λεγόμενους πρώιμους διαλόγους, τόσο λόγω του πιθανού χρόνου συγγραφής (ενδεχομένως από το 399 έως το 388 π.Χ.),⁶⁸ όσο και των φιλοσοφικών στοιχείων που εμπεριέχει. Η ανάλυση του Ledger την κατατάσσει μεταξύ των τελευταίων από τους πρώιμους διαλόγους, με πιθανή ημερομηνία συγγραφής μετά το 387 π.Χ. και έπειτα από την σύνθεση διαλόγων όπως ο *Γοργίας*, ο *Μενέξενος*, και ο *Μένωνας*.⁶⁹

Επιπλέον, δεσπόζουσα σημασία στην μελέτη της έχει το ερώτημα κατά πόσο πρόκειται για μια πλατωνική σύνθεση η οποία στόχο έχει να δικαιώσει τον Σωκράτη, χωρίς να διεκδικεί έρεισμα στην ιστορική αλήθεια, ή κατά πόσο αποτελεί μία ιστορικά πιστή και ακριβή παρουσίαση των όσων εκφώνησε ο Σωκράτης στο δικαστήριο.⁷⁰

Ένα στοιχείο σημαντικό το οποίο ενισχύει την ιστορική εγκυρότητα της *Απολογίας* αποτελεί η εμφατική επισήμανση από πλευράς του Σωκράτη ότι ο Πλάτων ήταν παρών στην δίκη (η παρουσία δηλώνεται εμφατικά δύο φορές μέσα στο έργο).⁷¹ Η εν λόγω αναφορά είναι αξιοσημείωτη, καθώς ο Πλάτων (σε αντίθεση με τον Ξενοφώντα) δεν παρουσιάζει τον εαυτό του -παρόντα ως δραματικό χαρακτήρα- στα έργα.

⁶⁷ Βλαστός (ο.π: 97)

⁶⁸ Είναι πράγματι πιθανό ο Πλάτων να ξεκίνησε την συγγραφή της *Απολογίας* σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα από τον θάνατο του Σωκράτη τότε που οι μνήμες του ήταν ακόμη νωπές Σαμαράς (ο.π: 80).

⁶⁹ Ledger (1989: 223).

⁷⁰ Πλάτωνος *Απολογία*(ο.π: 82), *μετάφραση, ερμηνευτικά σχόλια* Θ. Σαμαράς.

⁷¹ «Αδείμαντος, ὁ Ἀρίστωνος, οὗ ἄδελφός οὐτοσί Πλάτων » « ο Αδείμαντος, ο γιός του Αρίσωνα, αδερφός του οποίου είναι τούτος εδώ ο Πλάτωνας ».Πλάτωνος *Απολογία* (34A1) και «Πλάτων δὲ ὄδε, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ Κρίτων καὶ Κριτόβουλος καὶ Ἀπολλόδωρος κελεύουσί με τριάκοντα μῶν τιμήσασθαι, αὐτοὶ δ' ἐγγυᾶσθαι» «Ο Πλάτων όμως, αυτός εδώ, ω άνδρες Αθηναῖοι, και ο Κρίτων και ο Κριτόβουλος και ο Απολλόδωρος μου παραγγέλλουν να δεχθώ τριάντα μνες με την εγγύησή τους».

Ο Βλαστός παραθέτει ένα επιπλέον επιχείρημα υπέρ της ιστορικότητας του έργου. Υποστηρίζει ότι, κατά την συγγραφή του έργου ο Πλάτων ήξερε ότι εκατοντάδες από όσους θα διάβαζαν τον λόγο είχαν ακούσει τον αυθεντικό. Επομένως, αφού στόχος του ήταν να δικαιώσει το όνομα του δασκάλου του και να ψέξει τους δικαστές δεν θα ήταν λογικό να παρουσιάσει τον Σωκράτη να μιλά με τρόπο που δεν τον χαρακτηρίζει.⁷²

Ο Allen από την άλλη πλευρά προβάλλει την ακόλουθη άποψη. Εφόσον η *Απολογία* του Πλάτωνα και ο *Λόγος περί Αντιδόσεως* του Ισοκράτη έχουν συνάφεια, ο μελετητής θεωρεί ότι ο Ισοκράτης αποδέχεται την ιστορικότητα της *Απολογίας* γι' αυτό μάλιστα την χρησιμοποιεί ως πρότυπο. Το επιχείρημα ενισχύεται περαιτέρω λόγω των ανταγωνιστικών σχέσεων που είχαν οι δύο άνδρες μεταξύ τους.⁷³ Βέβαια οι Brickhouse και Smith δεν θεωρούν πειστικό το παραπάνω επιχείρημα, αφού όπως επισημαίνουν, η σχέση ανάμεσα στα δυο έργα δεν χρειάζεται να είναι σχέση πρότυπου και αντιγραφής και παραθέτουν τις δικές απόψεις για το θέμα. Άλλοι ερευνητές πρεσβεύουν ότι ένα πρόσθετο στοιχείο το οποίο ενισχύει τον ιστορικό χαρακτήρα της πλατωνικής *Απολογίας* είναι ότι ο Ξενοφών βασίζει σε αυτήν την δική του *Απολογία*.⁷⁴

Συνοψίζοντας, οι περισσότεροι μελετητές θεωρούν ερμηνευτικό ατόπημα ή σφάλμα την άποψη ότι η *πλατωνική Απολογία* αποτελεί πιστή καταγραφή των όσων ειπώθηκαν στο δικαστήριο, καθώς κάτι τέτοιο θα υποβάθμιζε και την φιλοσοφική διάνοια του Πλάτωνα και την εξαιρετική λογοτεχνική του δεινότητα. Αυτό που θα πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψη είναι ότι πιθανότατα η πρόθεση του Πλάτωνα δεν ήταν να προσδώσει στο έργο του ιστορική ακρίβεια, καθώς ο Πλάτων δεν ήταν ιστοριογράφος, αλλά να προβάλει το μέγεθος της προσωπικότητας του δασκάλου του, ώστε να τον αθώσει «από το δικαστήριο της ιστορίας».⁷⁵

⁷² Βλαστός (1980:3).

⁷³ Allen (1988: 33-36) Βέβαια οι Brickhouse και Smith δεν θεωρούν πειστικό το παραπάνω επιχείρημα, αφού, όπως επισημαίνουν, η σχέση ανάμεσα στα δυο έργα δεν χρειάζεται να είναι σχέση πρότυπου και αντιγραφής και παραθέτουν τις δικές απόψεις για το θέμα. Brickhouse and Smith (1990: 8).

⁷⁴ Ο Hansen μάλιστα εντοπίζει δέκα κοινά σημεία, τα οποία θεωρεί ότι οφείλονται στο γεγονός ότι και τα δυο έργα έχουν ως κοινή αφετηρία την ιστορική απολογία του Σωκράτη Hansen (1996: 140). Βλέπε όμως και Slings (1998: 501-506), ο οποίος υποβαθμίζει τον Ξενοφώντα, εφόσον θεωρεί ότι αντιγράφει στοιχεία από τον Πλάτωνα, γεγονός όμως που ενισχύει την ιστορικότητα της *Πλατωνικής Απολογίας*.

⁷⁵ Πλάτωνος *Απολογία* (ο.π: 86), *μετάφραση, ερμηνευτικά σχόλια* Θ. Σαμαράς.

Κεφάλαιο 5

Η Απολογία του Πλάτωνα και η Απολογία του Ξενοφώντα

5.1 Το περιεχόμενο της πλατωνικής Απολογίας

Στην πλατωνική Απολογία ο Σωκράτης ξεκινά τον λόγο του προς τους δικαστές αντιδιαστέλλοντας τα ψευδή -κατά τη γνώμη του λεγόμενα των κατηγορών του- με όσα πρόκειται να αναπτύξει ο ίδιος. Όπως τονίζει, εκείνος θα πει μόνο την αλήθεια. Έτσι ο ομιλητής, ξεκινά με μια αναδρομή στο παρελθόν που στόχο έχει να φωτίσει τους λόγους που τελικά τον οδήγησαν στο δικαστήριο. Μέσω μιας σειράς επιχειρημάτων ανασκευάζει τις παλαιότερες κατηγορίες εις βάρος του (βλ. Αριστοφάνης) και αντικρούει τις νέες. Σε αυτή την κατεύθυνση επιλέγει κι έναν τρόπο διόλου συνήθη στις δίκες, τον διάλογο, τον οποίο διεξάγει με τον έναν από τους κατηγορούς του, τον Μέλητο. Σε αυτό το πλαίσιο, προβάλλει στοιχεία της ζωής και του χαρακτήρα του προσπαθώντας να σκιαγραφήσει τον τρόπο σκέψης και δράσης του. Η απόφαση των δικαστών ήταν καταδικαστική για τον Σωκράτη, αφού με σχετικά μικρή πλειοψηφία (281 κατά έναντι, 220 υπέρ) του επεβλήθη η ποινή του θανάτου. Σύμφωνα με το δικονομικό σύστημα της εποχής, ο Σωκράτης μπορούσε να αντιπροτείνει μία εναλλακτική ποινή, εκείνος όμως πρότεινε ως ποινή την σίτιση στο Πρυτανείο. Η πρόταση αυτή -σαφώς δηλωτική της περίφημης σωκρατικής ειρωνείας- οδήγησε στην τελεσίδικη απόφαση των δικαστών για θανατική καταδίκη. Στο τέλος της Απολογίας ο Σωκράτης απευθύνει λόγο πρώτα προς τους δικαστές που τον καταδίκασαν σε θάνατο κι έπειτα σε αυτούς που ψήφισαν υπέρ της αθωότητάς του. Με τα τελευταία του λόγια στο δικαστήριο ο φιλόσοφος εκφράζει μεν ρητώς την άγνοιά του για το αν ο θάνατος αποτελεί τελικά καλύτερη ή χειρότερη μοίρα για αυτόν (βέβαιη γνώση για την μοίρα του μπορεί να έχει μόνο ο θεός), υπόρρητα όμως καθιστά σαφή την άποψη ότι μια ζωή θεμελιωμένη στην επίφαση της γνώσης δεν αξίζει να βιωθεί.

5.2 Η επίδραση της ρητορικής στην Απολογία του Πλάτωνα και ο ρητορικός της χαρακτήρας

Τα πρώτα δείγματα ρητορείας, ρητορικής γνώσης και διδασκαλίας απαντούν στα ομηρικά έπη.⁷⁶ Αν και οι ρίζες της ανάγονται στις Συρακούσες της Σικελίας, ωστόσο από τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. η ρητορική τέχνη, άκμασε στην Αθήνα, λόγω της εξαιρετικής πνευματικής και πολιτειακής ανάπτυξης της πόλης. Ειδικότερα, το δημοκρατικό πολίτευμα, η Εκκλησία του Δήμου, η Βουλή των Πεντακοσίων και τα δικαστήρια αποτελούσαν σημαντικά fora στο πλαίσιο των οποίων οι πολίτες είχαν τη δυνατότητα να αγορεύουν και να επιδεικνύουν διά του λόγου τις απόψεις τους και την προσωπικότητά τους.

Την περίοδο αυτή στην Αθήνα δρουν οι ρητοροδιδάσκαλοι, οι λογογράφοι και οι σοφιστές καλλιεργώντας και προωθώντας επιμελώς την τέχνη του λόγου. Μεταξύ αυτών εξέχουσα θέση κατέχει ο πρώτος διδάσκαλος και ιδρυτής σχολής ρητορικής στην Αθήνα, ο Γοργίας ο Λεοντίνος,⁷⁷ ο οποίος είναι σύγχρονος του Σωκράτη. Παράλληλα, σύγχρονοι του Πλάτωνα και του Ξενοφώντα υπήρξαν επίσης σπουδαίοι ρητοροδιδάσκαλοι και λογογράφοι, όπως ο Λυσίας και ο Ισοκράτης.⁷⁸ Οι εν πολλοίς απορριπτικές απόψεις του Πλάτωνα αναφορικά με την γνωσιακή αξία της ρητορικής τέχνης διατρέχουν όλους τους διαλόγους αλλά παρουσιάζονται εκτενέστερα ή περισσότερο λεπτομερώς κυρίως στα έργα του *Φαίδρος* και *Γοργίας*.⁷⁹

Ο Αριστοτέλης στο έργο του *Τέχνη Ρητορική* καθιέρωσε την κατάταξη των ρητορικών λόγων σε τρία γένη. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, τα είδη ρητορικής είναι τρία, ο συμβουλευτικός, ο δικανικός και ο επιδεικτικός ρητορικός λόγος⁸⁰ διότι αντιστοίχως

⁷⁶ Στην *Ιλιάδα* (A248-249), (I 222-605), (Γ 212-224), ο Νέστορας, ο Φοίνικας, ο Οδυσσέας και ο Αίαντας παρουσιάζονται ως « λιγείς αγορηταί – εύγλωτοι ρήτορες». Άλλωστε ο Φοίνικας, ο παιδαγωγός του Αχιλλέα ισχυρίζεται ότι είχε εντολή όχι μόνο να τον διδάξει την πολεμική τέχνη, αλλά και τον εμπεριστατωμένο λόγο στην σύναξη(I 443).

⁷⁷ Κακριδής (ο. π: 136-137).

⁷⁸ Η ρητορική σχολή του, στην οποία δίδαξε για περισσότερα από πενήντα χρόνια υπήρξε το αντίπαλο δέος της πλατωνικής Ακαδημίας.

⁷⁹ Στον *Φαίδρο* δεν αμφισβητείται τόσο η ρητορική στο σύνολό της όσο ο τρόπος διδασκαλίας και άσκησής της. Στον *Γοργία* όμως η στάση του Πλάτωνα γίνεται σκληρότερη, καθώς αρνείται να την αναγνωρίσει ως επιστήμη, αλλά την θεωρεί ως εμπειρία. Πλάτωνος *Γοργίας* 402 b.

⁸⁰ «Ἔστιν δὲ τῆς ῥητορικῆς εἶδη τρία τὸν ἀριθμὸν· τοσοῦτοι γὰρ καὶ οἱ ἄκροαταὶ τῶν λόγων ὑπάρχουσιν ὄντες. σύγκειται μὲν γὰρ ἐκ τριῶν ὁ λόγος, ἕκ τε τοῦ λέγοντος καὶ περὶ οὗ λέγει καὶ

τρεις είναι οι κατηγορίες των ακροατών. Ταυτοχρόνως, τρία είναι και τα συστατικά στοιχεία του καθενός λόγου: ο ομιλητής, το θέμα για το οποίο μιλάει και, τέλος, ο ακροατής στον οποίο απευθύνεται ο λόγος. Ο ακροατής δεν μπορεί παρά να είναι απλός θεατής ή κριτής, είτε πραγμάτων που έχουν γίνει, είτε πραγμάτων που πρόκειται να γίνουν. Για πράγματα που πρόκειται να γίνουν στο μέλλον κρίνει, παραδείγματος χάριν, το μέλος της αθηναϊκής εκκλησίας του δήμου· γι' αυτά που έχουν ήδη γίνει κρίνει ο δικαστής· τέλος ο απλός θεατής κρίνει τη δεινότητα και την τέχνη του ρήτορα.

Ο Αριστοτέλης θεωρεί ακόμη ότι ένας ρητορικός λόγος πρέπει να εμπεριέχει τρία βασικά συστατικά, τον λόγο (τα λογικά επιχειρήματα), το ήθος (δηλαδή την απόπειρα του κατηγορουμένου για προβολή του χρηστού του ήθους και του μεμπτού ήθους των αντιπάλων του και το πάθος (δηλαδή την προσπάθεια του ομιλητή να επηρεάσει συναισθηματικά το ακροατήριο).⁸¹

Με βάση τα παραπάνω, αν και φιλοσοφικό κείμενο, η πλατωνική *Απολογία* ανήκει στους δικανικούς ρητορικούς λόγους, καθώς εκφωνείται ενώπιον δικαστών με στόχο την υπεράσπιση ενός κατηγορουμένου απέναντι σε μία διατυπωμένη κατηγορία. Ο Σωκράτης της πλατωνικής *Απολογίας* καθιστά σαφές από την αρχή του λόγου του ότι, σε αντίθεση με όσα ψευδή ισχυρίζονται αναφορικά με την ρητορική του δεινότητα οι αντίπαλοί του, ο ίδιος δεν είναι δεινός ρήτορας («μάλιστα δὲ αὐτῶν ἐν ἐθαύμασα τῶν πολλῶν ὧν ἐψεύσαντο, τοῦτο ἐν ᾧ ἔλεγον ὡς χρῆν ὑμᾶς εὐλαβεῖσθαι μὴ ὑπ' ἐμοῦ ἐξαπατηθῆτε ὡς δεινοῦ ὄντος λέγειν. τὸ γὰρ μὴ αἰσχυθῆναι ὅτι αὐτίκα ὑπ' ἐμοῦ ἐξελεγχθήσονται ἔργῳ, ἐπειδὴν μὴδ' ὅπωςτιοῦν φαίνωμαι δεινὸς λέγειν, τοῦτό μοι ἔδοξεν αὐτῶν ἀναισχυντότατον εἶναι»).⁸² Αποδέχεται την ιδιότητα του δεινού ρήτορα, μόνο εάν αυτή αφορά αυτόν που λέει την *αλήθεια* («εἰ μὴ ἄρα δεινὸν καλοῦσιν οὗτοι λέγειν τὸν τᾶληθῆ λέγοντα»).⁸³ Παράλληλα, δηλώνει emphatically ότι ο λόγος που αυτός θα εκφωνήσει δεν θα είναι *καλοδουλεμένος τεχνικά*, όπως των κατηγορών αλλά *πηγαίος, αυθόρμητος, λιτός και μη προσχεδιασμένος* («κεκαλλιεπημένους γε λόγους, ὥσπερ οἱ

πρὸς ὄν, καὶ τὸ τέλος πρὸς τοῦτόν ἐστιν, λέγω δὲ τὸν ἀκροατὴν. ἀνάγκη δὲ τὸν ἀκροατὴν ἢ θεωρὸν εἶναι ἢ κριτὴν, κριτὴν δὲ ἢ τῶν γεγενημένων ἢ τῶν μελλόντων. ἔστιν δ' ὁ μὲν περὶ τῶν μελλόντων κρίνων ὁ ἐκ κλησιαστής, ὁ δὲ περὶ τῶν γεγενημένων [οἶον] ὁ δικαστής, ὁ δὲ περὶ τῆς δυνάμεως ὁ θεωρὸς, ὥστ' ἐξ ἀνάγκης ἂν εἴη τρία γένη τῶν λόγων τῶν ρητορικῶν, συμβουλευτικόν, δικανικόν, ἐπιδεικτικόν» Αριστοτέλους *Ἡ Ρητορική Τέχνη* 1358b *μετάφραση Δ. Λυπουρλής*.

⁸¹ Αριστοτέλους *Τέχνη Ρητορική Α'* 2.3-6.

⁸² *Απολογία* 17a, 5.

⁸³ *Απολογία* 17a, b 5.

τούτων, ῥήμασί τε καὶ ὀνόμασιν οὐδὲ κεκοσμημένους, ἀλλ' ἀκούσεσθε εἰκῆ λεγόμενα τοῖς ἐπιτυχοῦσιν ὀνόμασι»)].⁸⁴ Ἄλλωστε, ὁ περίτεχνος λόγος δεν συνάδει οὔτε με τὴν ἡλικία του -εἶναι πια εβδομήντα ἐτῶν- («οὐδὲ γὰρ ἂν δήπου πρέποι, ὧ ἄνδρες, τῆδε τῆ ἡλικία ὥσπερ μεираκίῳ πλάττοντι λόγους εἰς ὑμᾶς εἰσιέναι») οὔτε με τὸν λόγο τὸν ὁποῖο ἔχει συνηθίσει νὰ χρησιμοποιεῖ κατὰ τὶς συναναστροφές του στὴν ἀγορά.⁸⁵ Τέλος κορυφώνει τὰ αυτοαναφορικά σχόλια αναφορικά με τὸν τρόπο ομιλίας με τὴ ρητὴ διαβεβαίωση ὅτι πρώτη φορά εμφανίζεται μπροστὰ σε δικαστήριο καὶ συνεπῶς εἶναι ἀπειρος σε αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὸν λόγο.⁸⁶

Στὴν ἀρχὴ τοῦ λόγου του, λοιπὸν ὁ Σωκράτης παρόλο που δηλώνει ἔμμεσα ὅτι δεν θα χρησιμοποιήσῃ συνήθεις ρητορικές τεχνικές -καθὼς δηλώνει ἀγνοία αὐτῶν- ἐντούτοις τὶς χρησιμοποιεῖ. Οἱ ρήτορες στους δικανικούς λόγους που ἐκφωνοῦσαν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ στα δικαστήρια ἐπιδίωκαν με τὴν ἐναρξη τοῦ λόγου τους νὰ εξασφαλίσουν τὴν *εὐνοία*, τὴν *πρόσεξιν* καὶ τὴν *ευμάθεια* τοῦ ἀκροατηρίου τους. Ὁ Σωκράτης ξεκινᾷ νὰ ἐκφωνεῖ ἕναν λόγο, ὁ ὁποῖος διακρίνεται ἀπὸ ρητορική δεινότητα καὶ παράλληλα δηλώνει ὅτι ἀγνοεῖ πλήρως τὶς μεθόδους τῆς ρητορικής.⁸⁷ Ἐτσι, εξασφαλίζει τὴν πρόσεξιν τῶν δικαστῶν καὶ κινητοποιεῖ τὸ ἐνδιαφέρον τους, μετερχόμενος ρητορικές τεχνικές προσαρμοσμένες στὴν προσωπικότητά του. Στὸ σημεῖο αὐτὸ υπονοεῖται καὶ ἡ ἀποψη τοῦ Πλάτωνα ὅτι οἱ ρητορικές τεχνικές εἶναι ἐνδεχομένως ἀποδεκτές, μόνο ὅταν υπηρετοῦν καὶ στοχεύουν στὴν ἀλήθεια.

Ἐτσι, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἔργου ὁ Πλάτων δίνει ἐμφαση στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ συγκεκριμένος (δικανικός) λόγος δεν ἐναρμονίζεται με τους συμβατικούς κανόνες τῆς ρητορικής καὶ δεν ὁμοιάζει με τους συνήθεις προσχεδιασμένους λόγους, τῶν λογογράφων. Κάτι τέτοιο, μοιάζει νὰ υπαινίσσεται με ποικίλους τρόπους τὸ πλατωνικὸ κείμενο, δεν συνάδει με τὴν ἰδιάζουσα προσωπικότητα τοῦ φιλοσόφου καὶ ἀμφισβητῆ Σωκράτη.⁸⁸

Ἐντούτοις, ἡ πλατωνικὴ *Ἀπολογία* διαθέτει ρητορική ἀρτιότητα ἀν τὴν ἐξετάσουμε ἐπίσης ὑπὸ τὸ πρίσμα ὅσων ἐπισημαίνει ὁ Ἀριστοτέλης στὸ ἔργο του *Τέχνη Ρητορική*. Ὁ

⁸⁴ *Ἀπολογία* 17 b 5,c.

⁸⁵ *Ἀπολογία* 17b 5,c.

⁸⁶ «νῦν ἐγὼ πρῶτον ἐπὶ δικαστήριον ἀναβέβηκα» *Ἀπολογία* 17,5d.

⁸⁷ Μελετητές, ὅπως ὁ Ridell(1867:21) καὶ Meyer(1962:2,26,38,45-46,51) ἐντοπίζουν ρητορικές τεχνικές σε διάφορα σημεῖα τοῦ λόγου.

⁸⁸ Ἐνδεικτικὸ εἶναι τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιο, σύμφωνα με τὸν ὁποῖο ὁ Λυσίας εἶχε γράψῃ ἕναν λόγο γιὰ τὸν Σωκράτη, ὁμοῦς ὁ Σωκράτης τὸν ἀπέρριψε ἀμέσως, καθὼς τοῦ δήλωσε «καλὸς μὲν ὁ λόγος, ὧ Λυσία, οὐ μὴν ἀρμόττων γ' ἐμοί " δηλαδὴ γὰρ ἦν τὸ πλέον δικανικὸς ἢ ἐμφιλόσοφος». Διογένης ὁ Λαέρτιος *Βίοι Φιλοσόφων* 40.

Αριστοτέλης αναγνωρίζει σε κάθε ρητορικό λόγο τα ακόλουθα μέρη, το Προοίμιο, την Πρόθεση, την Πίστη και τον Επίλογο. Η πλειονότητα των μελετητών συγκλίνει στην άποψη ότι ο λόγος του Σωκράτη αποτελείται από τρία κύρια μέρη το Προοίμιο, την Πίστη και τον Επίλογο. Κάποιοι μελετητές βέβαια εντοπίζουν και Πρόθεση, ενώ άλλοι συμπτύσσουν την Πρόθεση με το Προοίμιο ή την Πίστη.

Τον διαχωρισμό αυτόν εξετάζει κι ο Burnet, ο οποίος επισημαίνει ότι συγκεκριμένα μέρη της πλατωνικής *Απολογίας* ανταποκρίνονται πλήρως στα αντίστοιχα αριστοτελικά.⁸⁹ Αλλά και οι Brickhouse και Smith θεωρούν αδιαμφισβήτητη την επιμελημένη ρητορική αρτιότητα του έργου, επισημαίνοντας ότι το ρητορικό αποτέλεσμα είναι τόσο έντεχνο και 'υψηλό' που καθιστά πιθανό το ενδεχόμενο η ενασχόληση του Πλάτωνα με την συγγραφή του εν λόγω έργου να ήταν πολυετής. Ως προς την δομή οι δύο μελετητές θεωρούν ότι αποτελείται από τρία κύρια μέρη, ενώ παράλληλα τονίζουν ότι το έργο χαρακτηρίζεται από μία απaráμιλλη λογοτεχνικότητα αφού, διαβάζοντάς το κανείς νομίζει ότι ακούει τα ίδια τα λόγια του Σωκράτη στο δικαστήριο.⁹⁰

Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει την απάντηση του Σωκράτη στους λόγους των κατηγορών και την πραγμάτευση του θέματος της ενοχής ή της αθωότητας. Το δεύτερο μέρος ακολουθεί την ετυμηγορία της ενοχής και επικεντρώνεται στην πρόταση μιας εναλλακτικής ποινής, σύμφωνα με την συνήθη αθηναϊκή πρακτική.⁹¹ Τέλος, το τελευταίο τμήμα της *Απολογίας* αποτελεί έναν ρηξικέλευθο επίλογο, καθώς για πρώτη φορά σε δικανικό λόγο ο κατηγορούμενος μετά την ολοκλήρωση της δίκης απευθύνει τον λόγο πρώτα προς τους δικαστές, που ψήφισαν την καταδίκη του και έπειτα προς αυτούς που ψήφισαν υπέρ της αθωότητάς του.

Η πλατωνική *Απολογία* διαθέτει ρητορική δεινότητα και ως προς το περιεχόμενο. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη ο ρητορικός λόγος πρέπει να διαθέτει τρία στοιχεία, τον λόγο (δηλαδή τα λογικά επιχειρήματα), το ήθος (την απόπειρα του κατηγορουμένου για

⁸⁹ Συγκεκριμένα Προοίμιο (17a-18a), Πρόθεση (18a-19a), Πίστη (19a-28a), Παρέκβαση (28a-34d)και Επίλογος (34e-42).Burnet (ο.π:66).

⁹⁰ Brickhouse- Smith (1990: 72). Ως προς την δομή οι μελετητές θεωρούν ότι αποτελείται από τρία κύρια μέρη.

⁹¹ Το τμήμα αυτό του λόγου κατά τον Bonner εμφανίζει αυξημένο ενδιαφέρον καθώς θεωρεί ότι ξεχωρίζει-ως προς το ύφος και το περιεχόμενο- από οποιοδήποτε άλλο του είδους του. Bonner (1908 : 169).

προβολή του χρηστού του ήθους και του μεμπτού ήθους των αντιπάλων) και το πάθος (την προσπάθεια για συναισθηματικό επηρεασμό του).⁹²

Σε αρκετά σημεία της πλατωνικής *Απολογίας* ο Σωκράτης καταφεύγει σε λογικά επιχειρήματα, προκειμένου να αναιρέσει το εις βάρος του κατηγορητήριο. Δηλώνει εξ αρχής ότι θα απολογηθεί και για τις πρώτες ψευδείς κατηγορίες εναντίον του και για τις μεταγενέστερες «ἔπειτα δὲ πρὸς τὰ ὕστερον καὶ τοὺς ὑστέρους». Σχετικά με τις πρώτες κατηγορίες, επικαλείται ως μάρτυρες τους περισσότερους Αθηναίους και τους καλεί να διαφωτίσουν όσους δεν έχουν ακούσει τις πεποιθήσεις του.⁹³ Στη συνέχεια διαχωρίζει την θέση του από τους σοφιστές, καθώς αυτοί δίδασκαν «ἐπὶ χρήμασι» και ισχυρίζονταν ότι κατείχαν την πολιτική αρετή, ενώ αυτός δηλώνει απερίφραστα ότι δεν κατέχει βέβαιη γνώση «ἀλλ' οὐ γὰρ ἐπίσταμαι, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι».⁹⁴ Προκειμένου να δηλώσει έμμεσα τα δημοκρατικά του φρονήματα αναφέρεται στην δημοκρατική συνείδηση του φίλου του Χαιρεφώντα,⁹⁵ στον οποίο αποδίδει το ταξίδι του στους Δελφούς, για να ζητήσει χρησμό για τον ίδιο τον Σωκράτη. Η αναφορά στον χρησμό καταλήγει στην γνωστή θέση του Σωκράτη ότι πιο σοφός είναι αυτός ο οποίος, όπως ο ίδιος, έχει επίγνωση της άγνοιάς του.⁹⁶

Σχετικά με την κατηγορία της διαφθοράς των νέων ο Σωκράτης καλεί στο βήμα έναν από τους κατηγορούς του τον Μέλητο και προσπαθεί να αντικρούσει την κατηγορία

⁹² «Τῶν δὲ διὰ τοῦ λόγου ποριζομένων πίστεων τρία εἶδη ἔστιν· αἱ μὲν γὰρ εἰσιν ἐν τῷ ἦθει τοῦ λέγοντος, αἱ δὲ ἐν τῷ τὸν ἀκροατὴν διαθεῖναι πως, αἱ δὲ ἐν αὐτῷ τῷ λόγῳ διὰ τοῦ δεικνύναι ἢ φαίνεσθαι δεικνύναι. διὰ μὲν οὖν τοῦ ἦθους, ὅταν οὕτω λεχθῆ ὁ λόγος ὥστε ἀξίόπιστον ποιῆσαι τὸν λέγοντα· τοῖς γὰρ ἐπιεικέσι πιστεύομεν μᾶλλον καὶ θᾶττον, περὶ πάντων μὲν ἀπλῶς, ἐν οἷς δὲ τὸ ἀκριβὲς μὴ ἔστιν ἀλλὰ τὸ ἀμφιδοξεῖν, καὶ παντελῶς. δεῖ δὲ καὶ τοῦτο συμβαίνειν διὰ τοῦ λόγου, ἀλλὰ μὴ διὰ τοῦ προδεδοξᾶσθαι ποιόν τινα εἶναι τὸν λέγοντα» Αριστοτέλους *Τέχνη Ρητορική*, Α' 2.3-6 (1356 a1-1356 a20), *μετάφραση Δ. Λυπουρλής*.

⁹³ *Απολογία* 19d. Η σημασία της επιβεβαίωσης των όσων αναφέρει ο απολογούμενος ήταν συχνή καταφυγή στα αθηναϊκά δικαστήρια. Bonner (ο.π:173). Ωστόσο, σε δυο σημεία της *Απολογίας* (20e, 32d) ο Bonner επισημαίνει ότι προαναγγέλλονται αποδεικτικά στοιχεία, τα οποία δεν γνωρίζουμε πώς και αν παρουσιάστηκαν εν τέλει. Παράλληλα, ο Bonner επισημαίνει ότι η πρόκληση που επιχειρείται στο 33d της *Απολογίας* «εἰ γὰρ δὴ ἔγωγε τῶν νέων τοὺς μὲν διαφθείρω τοὺς δὲ διέφθαρκα, χρῆν δήπου, εἴτε τινὲς αὐτῶν πρεσβύτεροι γενόμενοι ἔγνωσαν ὅτι νέοις οὖσιν αὐτοῖς ἐγὼ κακὸν πώποτε τι συνεβούλευσα, νυνὶ αὐτοὺς ἀναβαίνοντας ἐμοῦ κατηγορεῖν καὶ τιμωρεῖσθαι» εμφανίζει ομοιότητες με άλλες αντίστοιχες προκλήσεις σε έργα του Αντιφώντα και του Ανδοκίδη (Περὶ των μυστηρίων 23,26,35,55). Σχετικά με την ύπαρξη μαρτύρων και αποδεικτικών στοιχείων βλέπε Bonner(ο.π:173).

⁹⁴ «ἀλλ' οὐ γὰρ ἐπίσταμαι, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι». *Απολογία* 20c.

⁹⁵ *Απολογία* 20e-21a.

⁹⁶ *Απολογία* 20a-21b.

μέσω της διεξαγωγής διαλόγου.⁹⁷ Με τον διάλογο περνάμε και στο άλλο σκέλος της κατηγορίας, που σχετίζεται με την αθεΐα. Με επιδέξιο και πάλι τρόπο ο Σωκράτης κατορθώνει να αντικρούσει και την κατηγορία αυτή. Στη συνέχεια του λόγου του ο Σωκράτης προβάλλει το ήθος και τον χαρακτήρα του, όχι για να αντικρούσει τις αποδιδόμενες κατηγορίες, αλλά τις πλείστες παρανοήσεις που έχουν δημιουργηθεί για το πρόσωπό του εδώ και αρκετά χρόνια.⁹⁸

Επισημαίνει χαρακτηριστικά τις στρατιωτικές υπηρεσίες που πρόσφερε στην πατρίδα του κατά τη διάρκεια της μάχης στην Ποτειδαία, στην Αμφίπολη και την μάχη του Δηλίου. Παράλληλα, τονίζει την αντίθεσή του -ως μέλος των Πρυτάνεων- να καταδικάσει τους δέκα στρατηγούς μετά την ναυμαχία των Αργινουσών και υπογραμμίζει μάλιστα ότι υπήρξε ο μόνος που δεν ψήφισε καταδικαστικά. Τέλος, επικεντρώνεται στην άρνησή του να συλλάβει τον Λέοντα, τον Σαλαμίνιο, έπειτα από εντολή των τριάκοντα, καθώς κύριος στόχος του πάντοτε ήταν να μην πράξει τίποτα άδικο ή ανόσιο.⁹⁹ Στους δικανικούς λόγους εκείνης της εποχής αποτελούσε συνήθη τακτική των απολογουμένων η αναφορά τόσο στις στρατιωτικές υπηρεσίες που είχαν προσφέρει στην πατρίδα, όσο και στα δημοκρατικά τους φρονήματα.¹⁰⁰ Έκδηλο όμως είναι για μια ακόμη φορά το γεγονός ότι ο Σωκράτης συνδυάζει αυτή την ρητορική τεχνική με αναφορές σε στοιχεία του χαρακτήρα του. Αναφέρει, δηλαδή, ότι το δαιμόνιο ήταν αυτό που τον απέτρεψε από την ενασχόληση με την πολιτική.¹⁰¹ Σε αρκετά σημεία του λόγου, επομένως, ο Σωκράτης προβάλλει το ήθος του επισημαίνοντας συνάμα και

⁹⁷ Κατά τον Taylor ο Σωκράτης «αντιμετωπίζει κοφτά το κυρίως κατηγορητήριο της δίκης». Ωστόσο, ο Taylor θεωρεί ότι ο Σωκράτης χειριζόμενος επιδέξια την ειρωνεία κατορθώνει να καταδείξει ότι ο κατηγορός του είναι φανατισμένος και στόχο έχει μια ανόητη φάρσα Taylor (ο.π:200). Παράλληλα, η παρεμβολή του διαλογικού στοιχείου έπειτα από έναν εκτενή μονόλογο ενδεχομένως στοχεύει στην ανανέωση του ενδιαφέροντος του ακροατηρίου. Κοσμάς(ο.π:124).

⁹⁸ Taylor(ο.π: 202).

⁹⁹ *Απολογία* 28e,32b,32,c και για μια ανάλυση των παραπάνω βλέπε Bonner (ο.π:174).

¹⁰⁰ Στο σημείο αυτό μπορούμε να αντιπαραβάλλουμε το αντίστοιχο χωρίο από τον λόγο του Λυσία *Υπέρ Μαντιθέου* 13 «ὕπὸ Ὁρθοβούλου κατειλεγμένος ἰππεύειν, ἐπειδὴ πάντας ἐώρων τοῖς μὲν ἰππεύουσιν ἀσφάλειαν εἶναι δεῖν νομίζοντας, τοῖς δ' ὀπίταις κίνδυνον ἡγουμένους, ἐτέρων ἀναβάντων ἐπὶ τοὺς ἵππους ἀδοκιμάστων παρὰ τὸν νόμον ἐγὼ προσελθὼν ἔφην τῷ Ὁρθοβούλῳ ἐξαλειψαί με ἐκ τοῦ καταλόγου, ἡγούμενος αἰσχρὸν εἶναι τοῦ πλήθους μέλλοντος κινδυνεύειν ἄδειαν ἐμαυτῷ παρασκευάσαντα στρατεῦσθαι» και Λυσία *Υπέρ Μαντιθέου* 13 «ἠνάγκασμαι τῶν αὐτῶν κινδύνων μετέχειν ὑμῖν».

¹⁰¹ Ακόμη, αξιοσημείωτη είναι η ξεκάθαρη δήλωση του Σωκράτη στο 31c της *Απολογίας* ότι το δαιμόνιο είναι αυτό που τον απέτρεψε από την ενασχόληση με την πολιτική.

τον φαύλο χαρακτήρα των αντιπάλων, αποκαλώντας τους συκοφάντες, ψεύτες και άδικους.¹⁰²

Στον λόγο του όμως ο Σωκράτης δεν επιθυμεί να διεγείρει το πάθος των δικαστών κατά την συνήθη τακτική των ρητόρων. Με τις συνεχείς επικλήσεις στο ήθος του ενδεχομένως να εξασφάλιζε την εύνοια των δικαστών (ή προφανώς κάποιων από αυτών), όμως ο Σωκράτης δεν στόχευε ούτε στην κολακεία των δικαστών, ούτε στον συναισθηματικό επηρεασμό τους. Σε αρκετά μάλιστα σημεία ο λόγος του φαίνεται σαν να στοχεύει στην αποξένωση των δικαστών,¹⁰³ καθώς φέρει σπέρματα ειρωνείας. Έτσι, για παράδειγμα ο Σωκράτης αποφεύγει να χρησιμοποιήσει την συνηθισμένη δικανική προσφώνηση «ὦ ἄνδρες δικασταί» αλλά επιλέγει τον τίτλο «ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι» ή «ὦ ἄνδρες». Μάλιστα η προσφώνηση «ὦ ἄνδρες δικασταί» χρησιμοποιείται στο τέλος του λόγου για όσους ψήφισαν υπέρ της αθωότητάς του.¹⁰⁴ Η επιλογή αυτή υποδηλώνει την πεποίθησή του ότι μόνο αυτοί θεωρούνται από τον Σωκράτη πραγματικοί δικαστές («ὦ ἄνδρες δικασταί ὑμᾶς γὰρ δικαστὰς καλῶν ὀρθῶς ἂν καλοῖην»).105

Η παράλειψη αυτή της προσφώνησης «ὦ ἄνδρες δικασταί» έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον πολλών μελετητών. Ο Schanz¹⁰⁶ θεωρεί ότι ο Πλάτων αποδίδει αυτό το χαρακτηριστικό στην *Απολογία*, καθώς πρόθεσή του ήταν να εκφράσει εκ των προτέρων την γνώμη του για την ετυμηγορία. Από την άλλη πλευρά, ο Bonner, αν και θεωρεί ότι η συνήθης προσφώνηση ήταν ὄντως «δικασταί», και συγκεκριμένα «ὦ ἄνδρες δικασταί», επισημαίνει ότι σε αρκετούς λόγους του ίδιου είδους και εκτενείς ως προς το μέγεθός παρατηρείται ποικιλία ως προς την έκφραση.¹⁰⁷ Παραθέτει μάλιστα ως παράδειγμα τον Ισοκράτη, ο οποίος σε αρκετούς λόγους απέχει από την οποιοδήποτε προσφώνηση, τον Ανδοκίδα, ο οποίος σε απολογία σχετικά με κατηγορία περί ασέβειας χρησιμοποιεί τον επίσημο τίτλο μόνο μία φορά, ενώ στα υπόλοιπα σημεία του λόγου χρησιμοποιεί την προσφώνηση «ὦ ἄνδρες»,¹⁰⁸ και τέλος τον Αισχίνη, ο οποίος σε λόγους του χρησιμοποιεί την προσφώνηση «ὦ Ἀθηναῖοι» απευθυνόμενος στους δικαστές. Καταλήγει στο συμπέρασμα λοιπόν ότι, ενώ στα διάφορα σημεία του

¹⁰² Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν τα χωρία «ἐψεύσαντο» 17a, «ἐπιχειρητέον ὑμῶν ἐξελέσθαι τὴν διαβολήν» 19a.

¹⁰³ Πλάτωνος *Απολογία* (ο.π:30), *μετάφραση, ερμηνευτικά σχόλια Δ. Κοσμάς*.

¹⁰⁴ *Απολογία* 40a.

¹⁰⁵ Bonner(ο.π:171).

¹⁰⁶Schanz (1893:75)

¹⁰⁷ Bonner (ο.π:171)

¹⁰⁸ Ανδοκίδης (*Περί των Μυστηρίων* 136,137).

λόγου η παράλειψη της επίσημης προσφώνησης δεν είναι αξιοσημείωτη, στο τέλος του λόγου η επιλογή της επίσημης προσφώνησης υποδηλώνει την πρόθεση του Σωκράτη να αποδώσει τον τίτλο του δικαστή μόνο σε όσους ψήφισαν υπέρ την αθωότητάς του.

Ένα πρόσθετο σημείο το οποίο ενδεχομένως να μην ήταν αρεστό στους δικαστές είναι οι συνεχείς παρακλήσεις του Σωκράτη προς αυτούς με την επανάληψη της φράσης «μή θορυβεῖτε».¹⁰⁹ Επιπλέον, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, αν και ο Σωκράτης κάνει αναφορά σε συγκεκριμένα περιστατικά της ζωής του τα οποία προβάλλουν τα δημοκρατικά του φρονήματα, υπάρχουν ωστόσο στοιχεία του κειμένου που φανερώνουν μια κριτική διάθεση του Σωκράτη απέναντι στην δημοκρατία.¹¹⁰ Ταυτόχρονα, παρόλο που με την αναφορά στα δημοκρατικά φρονήματά του προσδοκά την συμπάθεια του ακροατηρίου, ο ίδιος δεν κολακεύει τους δικαστές και δεν προσπαθεί να τους συγκινήσει. Αντίθετα, αξιοποιεί τις ρητορικές τεχνικές με τρόπο εναρμονισμένο στην προσωπικότητα και τα διανοήματά του Σωκράτη. Ο Bonner επισημαίνει χαρακτηριστικά ότι ο Πλάτων προσαρμόζει ακόμη και τους όρους της δικανικής ορολογίας, όπως για παράδειγμα τον όρο *άντωμοσίαν* σε ένα πιο λαϊκό ύφος που συνάδει με την προσωπικότητα του Σωκράτη,¹¹¹ δίνοντάς του την δυνατότητα να αξιοποιήσει τους ρητορικούς τόπους με σκοπό την αποκάλυψη της αλήθειας. Με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνει έναν λόγο ο οποίος είναι φυσικός και πηγαίος κι όχι εξωραϊσμένος και περίτεχνος, όπως οι λόγοι που δημιουργούσαν οι λογογράφοι.

Σημαντική όμως για την επίδραση της ρητορικής στην πλατωνική *Απολογία* είναι και η αναφορά του Σωκράτη στον μυθικό Παλαμήδη («ἔμοιγε καὶ αὐτῷ θαυμαστὴ ἂν εἴη ἡ διατριβὴ αὐτόθι, ὅποτε ἐντύχοιμι Παλαμήδει»¹¹²). Η ιστορία του Παλαμήδη ήταν ευρέως διαδεδομένη τον πέμπτο αιώνα π.Χ. Οι τρεις μεγάλοι τραγικοί έγραψαν έργα με τίτλο *Παλαμήδης*,¹¹³ ενώ μας έχει σωθεί ακέραιος ο επιδεικτικός λόγος του σοφιστή Γοργία με

¹⁰⁹ Σχετικά με το πνευματικό επίπεδο των δικαστών, καθώς και την κοινωνική και δικανική τους συνείδηση και πώς αυτή συνδέεται με την συμπεριφορά τους βλέπε Πλάτωνος *Απολογία*, (ο.π:70-72), *μετάφραση, σχόλια Θ. Σαμαράς*.

¹¹⁰ Ένα σημείο του λόγου που φαίνεται η κριτική του Σωκράτη στην δημοκρατία είναι το σημείο στο οποίο επισημαίνει ότι οι πολιτικοί, οι ποιητές και οι τεχνίτες που γνώρισε δεν κατέχουν καμία-ηθική τουλάχιστον γνώση (*Απολογία* 22b-23b). Με τον τρόπο αυτό όμως αμφισβητεί την ικανότητα δυο κατηγοριών ανθρώπων που συνδέονται στενά με το δημοκρατικό πολίτευμα. Για μια εκτενή παρουσίαση των άλλων σημείων βλέπε Πλάτωνος *Απολογία*, (ο.π:114-118), *μετάφραση, σχόλια Θ. Σαμαράς*.

¹¹¹ *Απολογία* 19b και Bonner(ο,π:176).

¹¹² *Απολογία* 41b.

¹¹³ Πλάτωνος *Απολογία*, (ο.π:300), *μετάφραση, σχόλια Θ. Σαμαράς*.

τίτλο *Υπέρ Παλαμήδους Απολογία*, στον οποίο βασικός πρωταγωνιστής ήταν ο μυθικός Παλαμήδης.¹¹⁴ Ο Παλαμήδης αποτελεί τον αντιπροσωπευτικό τύπο του ανθρώπου που καταδικάστηκε άδικα. Επρόκειτο για έναν χαρισματικό άνθρωπο, ο οποίος λόγω των εξαιρετικών του ικανοτήτων προκάλεσε τον φθόνο, έπεσε θύμα διαβολής, κατηγορήθηκε από τον Οδυσσέα ως προδότης και κατέληξε «δημόλευστος».¹¹⁵

Οι μελετητές, εντοπίζουν σαφείς ομοιότητες ανάμεσα στους δύο λόγους. Αρχικά, και στα δύο κείμενα οι απολογούμενοι επισημαίνουν ότι δεν θα είχαν αποκομίσει καμιά ωφέλεια αν είχαν διαπράξει το αδίκημα για το οποίο κατηγορούνται.¹¹⁶ Επιπλέον, και οι δύο πρωταγωνιστές επικαλούνται τα πενιχρά μέσα τους ως απόδειξη της ειλικρίνειάς τους.¹¹⁷ Επιπρόσθετα, τόσο ο Σωκράτης όσο και ο Παλαμήδης δεν προσπαθούν να διεγείρουν τον οίκτο ή την συμπόνια των δικαστών, αλλά δηλώνουν την ακλόνητη πίστη τους στην δικαιοσύνη και την αλήθεια.¹¹⁸ Άλλωστε, θεωρούν ότι οι δικαστές, με την άδικη απόφασή τους να καταδικάσουν έναν άνθρωπο αθώο, βλάπτουν εν τέλει όχι τον ίδιο, αλλά τους εαυτούς τους.¹¹⁹ Πρόσθετη ομοιότητα αποτελεί και το γεγονός ότι θεωρούν προτιμότερο τον θάνατο από την αδικία και την ατιμία.¹²⁰ Τέλος, και οι δύο ήρωες αντιπαραβάλλουν τα λόγια με τις πράξεις,¹²¹ αντίθεση πολύ διαδεδομένη στον αρχαίο κόσμο.

Ενδεχομένως ο Πλάτων με την εν λόγω μυθολογική αναφορά επιδιώκει να παρομοιάσει έμμεσα τον Σωκράτη με τον Παλαμήδη. Επιδιώκει, δηλαδή, έναν σαφή συσχετισμό των δύο, καθώς αποτελούσαν προικισμένες προσωπικότητες, οι οποίες προκάλεσαν τον φθόνο των άλλων και τελικά οδηγήθηκαν άδικα στον θάνατο. Επιπλέον, η αναφορά αυτή αποτελεί μια πρόσθετη επιβεβαίωση του ρητορικού ύφους της πλατωνικής *Απολογίας*, καθώς ο Πλάτων αφομοιώνει και προσαρμόζει στοιχεία από το κειμενικό είδος της ρητορικής προκειμένου να εξυπηρετήσει το δικό του ύφος και τη δική του κειμενική στόχευση. Χρησιμοποιεί δηλαδή ρητορικές τεχνικές, όχι όμως για να διεγείρει

¹¹⁴ Romilly(1994:104).Ακόμη, ο Παλαμήδης θεωρείται εφευρέτης των γραμμάτων, των αριθμών, των μέτρων, των σταθμών, των νομισμάτων, της διαίρεσης του χρόνου σε ώρες, μέρες, μήνες, των στρατιωτικών μονάδων και πολλών παιχνιδιών. Κοσμάς(ο.π:147).

¹¹⁵ Πλάτωνος *Απολογία*, (ο.π:147), *μετάφραση, σχόλια Δ.Κοσμάς*.

¹¹⁶ *Απολογία* 25d, 8-26 και *Υπερ Παλαμήδους Απολογία* 13. Βλ και Reeve(ο.π:7-8)

¹¹⁷ *Απολογία* 31 c2,3 και *Υπερ Παλαμήδους Απολογία* 13.Βλ και Reeve(ο.π:7-8)

¹¹⁸ *Απολογία* 34b 6-35d 8 και *Υπερ Παλαμήδους Απολογία* 33. Βλ και Reeve(ο.π:7-8)

¹¹⁹ *Απολογία* 38c 1-4 και *Υπερ Παλαμήδους Απολογία* 36. Βλ. και Reeve(ο.π:7-8)

¹²⁰ *Απολογία* 28b και *Υπερ Παλαμήδους Απολογία* 30. Βλ. και Reeve(ο.π:7-8)

¹²¹ *Απολογία* 32α 4-5 και *Υπερ Παλαμήδους Απολογία* 34. Βλ. και Reeve(ο.π:7-8)

τα πάθη και να εξαπατήσει, (όπως θεωρεί ότι έκαναν χαρακτηριστικά οι ρήτορες), αλλά για να προσεγγίσει και να δηλώσει την ακλόνητη πίστη του στην αλήθεια.

Αναφορικά με την σκιαγράφηση της προσωπικότητας του Σωκράτη στην *Απολογία* πρέπει να επισημανθούν τα ακόλουθα στοιχεία. Κατ' αρχάς, ο Πλάτων παρουσιάζει έναν Σωκράτη, ο οποίος ενώ διατείνεται ότι δεν γνωρίζει τις αρχές της ρητορικής, τις χρησιμοποιεί με εντυπωσιακή επιδεξιότητα, άκρως όμως προσαρμοσμένες στο δικό του ήθος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το γεγονός ότι, ενώ θα μπορούσε να επικαλεστεί τον οίκτο των δικαστών, όπως ήταν η συνήθης πρακτική στα δικαστήρια, χρησιμοποιώντας ρητορικά τεχνάσματα, εκείνος όχι μόνο απορρίπτει την επίκληση στα συναισθήματα, αλλά μένει βαθιά προσηλωμένος στις φιλοσοφικές αρχές και την προτεραιότητα του ορθού λόγου μέχρι το τέλος. Επίσης, ο Πλάτων συνδέει την σωκρατική ειρωνεία με την τελική θανατική καταδίκη αλλά αυτό μοιάζει να είναι μόνο κατ' επίφασιν δυσμενές αποτέλεσμα για τον Σωκράτη. Όπως μαθαίνουμε αργότερα στον *Φαίδωνα*, για τον πλατωνικό Σωκράτη η θανατική καταδίκη ήταν η ευνοϊκή συνέπεια μιας ζωής αφιερωμένης στη φιλοσοφία και τον κριτικό έλεγχο.¹²² Έτσι η πλατωνική *Απολογία* κλείνει με μια σαφή εγκωμιαστική αναφορά στη θεμελιώδη σωκρατική αρχή της συνειδητής παραδοχής της ανθρώπινης άγνοιας. Ο Σωκράτης δεν δέχεται μοιρολατρικά τον θάνατο, αλλά διακηρύσσει ότι είναι προτιμότερος, αν όχι ευκαίσιος, από έναν αφιλοσόφητο βίο και από την εύκολη προδοσία των ιδανικών. Η πλατωνική *Απολογία* επισφραγίζει συνεπώς τη σωκρατική γνωστή ρήση «έν οίδα, ότι οὐδέν οίδα».

5.3 Το περιεχόμενο της *Απολογίας* του Ξενοφώντα

Στην αρχή του έργου του ο Ξενοφών επισημαίνει emphaticά την διαφορά της δικής του *Απολογίας* του Σωκράτη από τα άλλα απολογητικά κείμενα που προηγήθηκαν προς υπεράσπιση του φιλοσόφου. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι, αν και οι άλλοι συγγραφείς ανέφεραν το μεγαλείο του σωκρατικού λόγου, δεν το δικαιολόγησαν επαρκώς, καθώς δεν έδωσαν έμφαση στην «εκούσια όδυσή του προς τον θάνατο». ¹²³ Αυτό προτίθεται να κάνει ο ίδιος. Παράλληλα, ο συγγραφέας επιθυμεί να καταδείξει την

¹²² Βλ. τη φιλοσοφημένη αντιμετώπιση του θανάτου στην *Απ.* 42a: «ἀλλὰ γὰρ ἤδη ὥρα ἀπιέναι, ἐμοὶ μὲν ἀποθανομένῳ, ὑμῖν δὲ βιωσομένοις· ὁπότεροι δὲ ἡμῶν ἔρχονται ἐπὶ ἄμεινον πρᾶγμα, ἄδηλον παντὶ πλὴν ἢ τῷ θεῷ»

¹²³ Μαυρόπουλος(ο.π:75).

ευσέβεια και την δικαιοσύνη του Σωκράτη και την πεποίθησή του ότι ο θάνατος που θα επέλθει ως συνέπεια της θανατικής καταδίκης είναι προτιμότερος από την ζωή.

Τις πληροφορίες για την δίκη ο Ξενοφών τις άντλησε από τον Ερμογένη, τον αφοσιωμένο μαθητή του Σωκράτη. Παρουσιάζει λοιπόν τον διάλογο ανάμεσα στον Σωκράτη και τον Ερμογένη, ο οποίος διεξάγεται σε τρία στάδια: πριν την δίκη, κατά την διάρκεια αυτής και μετά την καταδίκη κι έως την θανάτωση του Σωκράτη. Στο πρώτο στάδιο αναλύεται το δαιμόνιο και πώς αυτό επηρεάζει την σκέψη και δράση του φιλοσόφου. Στο δεύτερο στάδιο ο Σωκράτης αντικρούει το εις βάρος του κατηγορητήριο και προβάλλει το ήθος του. Στο τέλος αυτού του μέρους ο Ξενοφών αναφέρει emphaticά ότι ο Σωκράτης αρνήθηκε τόσο να προτείνει στο δικαστήριο μια εναλλακτική ποινή, όσο και να δραπετεύσει από την φυλακή με την βοήθεια φίλων του. Στο τρίτο μέρος, τον επίλογο του έργου, ο συγγραφέας εκφράζει τον θαυμασμό του για τον φιλόσοφο και δάσκαλό του.

5.4 Η Απολογία του Ξενοφώντα (ανάλυση μορφής και περιεχομένου)

Η *Απολογία* του Ξενοφώντα αποτελεί ένα σύγγραμμα με πολύ μικρότερο μέγεθος από την *Απολογία* του Πλάτωνα. Όπως έχει υποστηριχθεί και σε άλλο σημείο της παρούσας εργασίας, ο Ξενοφών συνέγραψε την *Απολογία* του αρκετά χρόνια μετά την δίκη και χωρίς να έχει παρευρεθεί σε αυτήν, αφού εκείνο το χρονικό διάστημα απουσίαζε από την Αθήνα. Έτσι, το σύγγραμμα αυτό, μοιάζει να μην διεκδικεί, όπως το αντίστοιχο πλατωνικό, πρόσβαση στην αλήθεια (ή την αληθοφάνεια) των λόγων του Σωκράτη στο δικαστήριο. Ο σκοπός του έργου δηλώνεται από την αρχή. Ο Ξενοφών θα μας πληροφορήσει για το πώς ο Σωκράτης σκέφτηκε για την απολογία του, όταν κλήθηκε σε δίκη.¹²⁴ Παράλληλα, ο συγγραφέας θέλει να επιστήσει την προσοχή των αναγνωστών του σε μια αρετή του Σωκράτη, η οποία έχει μεν παρουσιαστεί από άλλους συγγραφείς, δεν έχει όμως αιτιολογηθεί επαρκώς. Η αρετή αυτή είναι η «μεγαληγορία»: «γεγράφασι μὲν οὖν περὶ τούτου καὶ ἄλλοι καὶ πάντες ἔτυχον τῆς μεγαληγορίας αὐτοῦ· ὃ καὶ δῆλον ὅτι τῷ ὄντι οὕτως ἐρρήθη ὑπὸ Σωκράτους. ἀλλ' ὅτι ἤδη ἑαυτῷ ἠγεῖτο

¹²⁴ Ξενοφώντος *Απολογία* Σωκράτους 1. «γεγράφασι μὲν οὖν περὶ τούτου καὶ ἄλλοι καὶ πάντες ἔτυχον τῆς μεγαληγορίας αὐτοῦ· ὃ καὶ δῆλον ὅτι τῷ ὄντι οὕτως ἐρρήθη ὑπὸ Σωκράτους. ἀλλ' ὅτι ἤδη ἑαυτῷ ἠγεῖτο αἰρετώτερον εἶναι τοῦ βίου θάνατον, τοῦτο οὐ διεσαφήνισαν· ὥστε ἀφρονεστέρα αὐτοῦ φαίνεται εἶναι ἡ μεγαληγορία».

αίρετώτερον εἶναι τοῦ βίου θάνατον, τοῦτο οὐ διεσαφήνισαν· ὥστε ἀφρονεστέρα αὐτοῦ φαίνεται εἶναι ἡ μεγαληγορία».¹²⁵

Ο Stone¹²⁶ θεωρεί ότι η μαρτυρία του Ξενοφώντα «σκιάζεται» από την λέξη αυτή που αναφέρεται τρεις φορές μέσα στην πρώτη παράγραφο. Η λέξη, κατά την άποψή του, έχει προκαλέσει σύγχυση στους μελετητές, επειδή αυτοί της αποδίδουν διαφορετική σημασία κάθε φορά. Η λέξη «μεγαληγορία» μπορεί να αποδίδει είτε ένα θετικό χαρακτηριστικό σε αυτόν που την διαθέτει και να είναι συνώνυμη της ευγλωττίας, είτε να αποδίδει ένα αρνητικό στοιχείο και να είναι συνώνυμη της κομπορρημοσύνης,¹²⁷ της καυχησιολογίας και της έπαρσης. Στο συγκεκριμένο σημείο του έργου ο Ξενοφών δηλώνει ότι αυτή θεωρήθηκε «ἀφρονεστέρα», επομένως δεν μπορεί να θεωρείται συνώνυμη ενός υψηλού επιπέδου ύφους και έκφρασης. Σύμφωνα με τον Stone,¹²⁸ ο Ξενοφών θεωρεί ότι η «μεγαληγορία» του Σωκράτη, διόλου τυχαία ή αφελής δεν ήταν, αλλά σκόπιμη και υπολογισμένη να πετύχει τον στόχο της, ο οποίος ήταν να προκαλέσει τους ενόρκους. Ο Gray από την άλλη,¹²⁹ υποστηρίζει ότι ο Ξενοφών εξέλαβε την «μεγαληγορία» ως ένα σφάλμα του χαρακτήρα, η οποία πηγάζει από υπερβολική αυτοπεποίθηση, στοιχείο του χαρακτήρα του που έρχεται σε αντίθεση με το ήθος που θαύμαζε στον Αγησίλαο της Σπάρτης. Παράλληλα ο Gray υπογραμμίζει ότι ο συγκεκριμένος τρόπος έκφρασης δεν αποτελούσε τον συνήθη τρόπο ομιλίας του Σωκράτη στην αγορά. Ο Ξενοφών, δηλαδή, επέλεξε αυτόν τον τρόπο έκφρασης για τον Σωκράτη, καθώς έτσι θεωρούσε ότι θα καταστήσει τον λόγο πιο πρέποντα, πιο κατάλληλο για την περίσταση. Σύμφωνα με τον Gray, οι Έλληνες στο τέλος του τέταρτου αιώνα π.Χ. ανέπτυξαν μια ρητορική θεωρία που στηριζόταν την αρχή της καταλληλότητας.¹³⁰ Σε αυτό το πλαίσιο ο Gray θεωρεί ότι ο Ξενοφών έχει επηρεαστεί από την εν λόγω θεωρία και έχει κατασκευάσει έναν λόγο ο οποίος διακρίνεται για την καταλληλότητά του να αναδείξει τον χαρακτήρα του Σωκράτη.¹³¹

¹²⁵ Ξενοφώντος *Απολογία Σωκράτους* 1.

¹²⁶ Stone (1988:282,283).

¹²⁷ Αυτήν την ερμηνεία δίνει και το λεξικό Liddell-Scott, τόμος Δ':54.

¹²⁸ Stone(ο.π:284).

¹²⁹ Gray(1989:137-139).

¹³⁰ Gray (ο.π:137).

¹³¹ Ο Gray παραθέτει συγκεκριμένα παραδείγματα προκειμένου να καταστήσει σαφές ότι αυτή η μεγαληγορία του Σωκράτη συνδέεται με την καταδίκη και μάλιστα αναφέρει ότι ο Σωκράτης επιθυμούσε την καταδίκη ή τουλάχιστον δεν έκανε κάτι για να την αποτρέψει. Αναλυτικά για τα παραδείγματα βλέπε Gray (ο.π:137).

Σχετικά με την δομή του κειμένου, δεν ανευρίσκονται σε αυτό στοιχεία από όσα αναφέρει ο Αριστοτέλης στην *Τέχνη Ρητορική*¹³² (δηλαδή, το Προοίμιο, η Πρόθεση, η Πίστη και ο Επίλογος) και μόνο αδρομερώς μπορούμε να ισχυριστούμε ότι το έργο αποτελείται από τρία μέρη, δηλαδή τα προηγηθέντα της δίκης, τα όσα διαδραματίζονται κατά την διάρκειά της και τα γεγονότα μετά την καταδίκη. Επιπλέον, σχετικά με το λόγο (δηλαδή τα λογικά επιχειρήματα), το ήθος και το πάθος,¹³³ στο κείμενο δεν παρουσιάζονται εκτενή λογικά επιχειρήματα και οι κατηγορίες αντικρούονται μάλλον επιφανειακά. Ο Ξενοφών όμως επιχειρεί να διαγράψει το ήθος του Σωκράτη, όχι αντιπαραβάλλοντάς το με τον φαύλο χαρακτήρα των αντιπάλων, αλλά τονίζοντας εμφατικά στοιχεία όπως η ευσέβεια («όσίως») και η δικαιοσύνη («δικαίως»). Ταυτόχρονα δεν προσπαθεί με ξεκάθαρο τρόπο να διεγείρει το συναίσθημα των αναγνωστών, αλλά με έμμεσο δημιουργώντας τους αισθήματα συμπόνιας για τον Σωκράτη.

Ο Ξενοφών αποδίδει τις πληροφορίες που άντλησε για τον φιλόσοφο, καθώς και την εξήγηση της «μεγαληγορίας» στην πληροφορία που πήρε από τον Ερμογένη,¹³⁴ έναν από τους στενότετους φίλους του φιλοσόφου, εφόσον ο ίδιος δεν ήταν παρών κατά την διεξαγωγή της δίκης. Υπαινίσσεται παράλληλα ότι υπάρχουν κι άλλα απολογητικά κείμενα «γεγράφασι μὲν οὖν περὶ τούτου καὶ ἄλλοι καὶ πάντες ἔτυχον τῆς μεγαληγορίας αὐτοῦ»¹³⁵ όμως η διαφορά της δίκης του *Απολογίας* έγκειται στο γεγονός ότι οι άλλοι συγγραφείς δεν τόνισαν ότι ο Σωκράτης θεωρούσε προτιμότερο το θάνατο από τη ζωή του, με αποτέλεσμα η μεγαληγορία του να φαίνεται κάπως αστόχαστη. Αυτός, λοιπόν θα τεκμηριώσει την σωκρατική μεγαληγορία.

Ο Ξενοφών αναδιηγείται επιλεκτικά τον διάλογο ανάμεσα στον Ερμογένη και τον Σωκράτη και ο διάλογος αυτός εξελίσσεται, όπως έχει προαναφερθεί, σε τρεις φάσεις: μία πριν την δίκη του Σωκράτη, μία κατά την διάρκεια και μία μετά την καταδίκη και ως την θανατική εκτέλεση του φιλοσόφου. Κυρίαρχο χαρακτηριστικό και των τριών φάσεων είναι ο τρόπος που αντιμετωπίζει ο Σωκράτης τον επερχόμενο θάνατο με απόλυτη γαλήνη και αταραξία. Στην αρχή του λόγου ο Ερμογένης αναρωτιέται αν ο

¹³² Αριστοτέλους *Τέχνη Ρητορική* 3,13.

¹³³ Για μια ανάλυση των στοιχείων αυτών βλέπε προηγούμενη ενότητα.

¹³⁴ «Ερμογένης μέντοι ὁ Ἴππονίκου ἑταῖρός τε ἦν αὐτῷ καὶ ἐξήγγειλε περὶ αὐτοῦ τοιαῦτα ὥστε πρέπουσαν φαίνεσθαι τὴν μεγαληγορίαν αὐτοῦ τῇ διανοίᾳ. ἐκεῖνος γὰρ ἔφη ὁρῶν αὐτὸν περὶ πάντων μᾶλλον διαλεγόμενον ἢ περὶ τῆς δίκης εἰπεῖν». *Απολογία Ξενοφώντος* 1,3.

¹³⁵ *Απολογία Ξενοφώντος*, 1.

Σωκράτης έχει σχεδιάσει τον λόγο που θα εκφωνήσει ενώπιον του δικαστηρίου («ὦ Σώκρατες, καὶ ὅ τι ἀπολογία; τὸν δὲ τὸ μὲν πρῶτον ἀποκρίνασθαι»), για να λάβει την απάντηση ότι όλη του τη ζωή προετοιμάζεται για τον λόγο («Οὐ γὰρ δοκῶ σοὶ ἀπολογεῖσθαι μελετῶν διαβεβιωκέναι;»)¹³⁶ Με την φράση αυτή καθίσταται σαφές ότι ο Σωκράτης δεν θα μιλούσε ενώπιον του δικαστηρίου με προσχεδιασμένο λόγο, αλλά με λόγο σύμφυτο με τις απόψεις που σε όλη του την ζωή πρέσβευε. Ο Ξενοφών μάλιστα αποδίδει το γεγονός ότι ο Σωκράτης δεν έχει ετοιμάσει τον λόγο του στο δαιμόνιο («δὶς ἤδη ἐπιχειρήσαντός μου σκοπεῖν περὶ τῆς ἀπολογίας ἐναντιοῦταί μοι τὸ δαιμόνιον»)¹³⁷ Αναφέρει ότι κατά τον Σωκράτη ο θεός θεωρεί ότι είναι καλύτερα να πεθάνει («τῷ θεῷ δοκεῖ ἐμὲ βέλτιον εἶναι ἤδη τελευτᾶν;») και αιτιολογεί περαιτέρω την παραπάνω θέση προβάλλοντας το επιχείρημα ότι η ηλικία του Σωκράτη είναι τέτοια που τον περιμένουν μόνο τα δεινά των γηρατειών.¹³⁸ Στη συνέχεια ο συγγραφέας κάνει αναφορά στον χρησμό που δόθηκε από τον θεό και αφορούσε στον Σωκράτη, καθώς και στις κατηγορίες.

Στο τέλος της αφήγησής του ο Ξενοφών δηλώνει ότι δεν επεδίωξε να εξιστορήσει όλα τα σχετικά με την δίκη, αλλά ο κύριος στόχος του ήταν να παρουσιάσει την ευσέβεια του Σωκράτη και την πεποίθησή του ότι ήταν ο κατάλληλος χρόνος για να τελειώσει την ζωή του. Εν κατακλείδι, ο Ξενοφών παρουσιάζει τον Σωκράτη ως έναν ενάρτετο, ευσεβή, όσιο, σοφό και ψυχικά ευγενή άνθρωπο,¹³⁹ ο οποίος προκάλεσε τον φθόνο των άλλων ανθρώπων και γι' αυτό ήρθε αντιμέτωπος με την θανατική καταδίκη.¹⁴⁰ Παράλληλα, η προσωπικότητα που ο Ξενοφών προβάλλει δέχεται μοιρολατρικά το θάνατο, αφού θεωρεί ότι η ζωή δεν έχει κάτι άλλο να της προσφέρει την δεδομένη στιγμή. Θεωρεί μάλιστα ότι από την στιγμή της γέννησής του ο Σωκράτης ήταν

¹³⁶ *Απολογία Ξενοφώντος* 2,3.

¹³⁷ *Απολογία Ξενοφώντος* 2,3.

¹³⁸ «εἰ ἔτι προβήσεται ἡ ἡλικία, οἶδ' ὅτι ἀνάγκη ἔσται τὰ τοῦ γήρως ἐπιτελεῖσθαι καὶ ὄρᾶν τε χεῖρον καὶ ἀκούειν ἤττον καὶ δυσμαθέστερον εἶναι καὶ ὧν ἔμαθον ἐπιλησμονέστερον. ἂν δὲ αἰσθάνωμαι χείρων γιγνόμενος καὶ καταμέμφωμαι ἑμαυτόν, πῶς ἂν, εἰπεῖν, ἐγὼ ἔτι ἂν ἡδέως βιοτεύοιμι» *Απολογία Ξενοφώντος* 6.

¹³⁹ *Απολογία Ξενοφώντος* 34 «ἐγὼ μὲν δὴ κατανοῶν τοῦ ἀνδρὸς τὴν τε σοφίαν καὶ τὴν γενναιότητα».

¹⁴⁰ Βλ. την αναφορά του Ξενοφώντα στον μυθικό Παλαμήδη στο πλαίσιο της περιγραφής των γεγονότων μετά τη δίκη. Το σημείο αυτό ομοιάζει με το κείμενο του Πλάτωνα και μαρτυρεί και την επίδραση που ενδεχομένως άσκησε το κείμενο της πλατωνικής *Απολογίας* στο κείμενο του Ξενοφώντα.

καταδικασμένος σε θάνατο από την φύση («οὐ γὰρ πάλαι ἴστε ὅτι ἐξ ὄτου περέγενόμενην κατεψηφισμένος ἦν μου ὑπὸ τῆς φύσεως ὁ θάνατος»).¹⁴¹

5.5 Ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στις δύο Απολογίες

Η *Απολογία* του Πλάτωνα και η *Απολογία* του Ξενοφώντα διαφέρουν ως προς το ύφος, καθώς η πλατωνική δίνει την αίσθηση ότι αποτελεί τον λόγο που ο Σωκράτης εκφώνησε στο δικαστήριο και στοχεύει έμμεσα να προβάλει το ήθος του Σωκράτη και την προσήλωσή του στις φιλοσοφικές του απόψεις. Στον αντίποδα, η *Απολογία* του Ξενοφώντα αποτελεί την αφήγηση ενός ιστοριογράφου, για την οποία συγκέντρωσε πληροφορίες από άλλα άτομα που ήταν παρόντα στα γεγονότα και η οποία εμπλουτίζεται από ξεκάθαρες εκφράσεις θαυμασμού του ίδιου για το πρόσωπο του φιλοσόφου.

Μελετώντας τα δύο έργα μπορούμε να εντοπίσουμε τα ακόλουθα κοινά σημεία: Και στα δύο έργα επισημαίνεται ότι ο Σωκράτης δεν έχει προετοιμάσει τον λόγο και μιλά αυθόρμητα. Βέβαια στο πλατωνικό κείμενο δίνεται έμφαση στην επιμονή του στην αλήθεια, ενώ στο κείμενο του Ξενοφώντα όχι. Επιπλέον, και στις δύο *Απολογίες* εκτίθενται οι κατηγορίες και γίνεται μία προσπάθεια αντίκρουσής τους, όμως το πλατωνικό κείμενο επιχειρεί την ανασκευή τους με πιο ενδελεχή και εμπειριστατωμένο τρόπο. Επιπρόσθετα, και στα δυο κείμενα γίνεται αναφορά στον χρησμό που δόθηκε από τον θεό στον Σωκράτη, όμως ο Ξενοφών τονίζει μέσω αυτού την σύνεση και την δικαιοσύνη του Σωκράτη, ενώ ο Πλάτων το ιερό χρέος που δόθηκε από τον θεό στον φιλόσοφο, να βοηθήσει τους ανθρώπους να συνειδητοποιήσουν την άγνοιά τους.

Παράλληλα, και στις δύο *Απολογίες* παρουσιάζεται το δαιμόνιο και πώς αυτό επηρεάζει την συμπεριφορά και την δράση του Σωκράτη, όμως ο Ξενοφών το συσχετίζει άμεσα με την αντιμετώπιση του θανάτου, ενώ ο Πλάτων αναφέρεται πιο γενικά σε αυτό. Επιπλέον, και οι δύο συγγραφείς κάνουν μνεία στην ανταλλαγή λόγων ανάμεσα στον Μέλητο και τον Σωκράτη, στην απροθυμία του Σωκράτη να προτείνει μία εναλλακτική ποινή σύμφωνα με την συνηθισμένη τακτική,¹⁴² και τέλος στην άρνησή του να

¹⁴¹ *Απολογία* Ξενοφώντος 27.

¹⁴² Ο Πλάτων βέβαια προτείνει την σίτιση στο Πρυτανείο *Απολογία* 36a.

αποδεχθεί την πρόταση των φίλων του μετά την καταδίκη του για δραπετεύση.¹⁴³ Ο Πλάτων παρουσιάζει με λεπτομερή τρόπο την εναλλακτική ποινή του Σωκράτη και σκιαγραφεί την συνήθη σωκρατική ειρωνεία που διαφαίνεται στην πρόταση αυτή. Ανάλογη αναφορά δεν γίνεται από τον Ξενοφώντα.

Επιπλέον και οι δυο συγγραφείς δέχονται ότι ο Σωκράτης δεν προσπάθησε να διεγείρει το συναίσθημα των δικαστών, γι' αυτό και δεν παρουσίασε κατά την συνήθη πρακτική στο δικαστήριο τους γιούς του ή την σύζυγό του να θρηνούν για αυτόν. Και οι δύο συναινούν στο γεγονός ότι ο Σωκράτης με την χαρισματική του προσωπικότητα κίνησε τον φθόνο των συμπολιτών του. Το κυριότερο κοινό σημείο είναι ότι και οι δυο συγγραφείς παρουσιάζουν τον λόγο του Σωκράτη απόλυτα εναρμονισμένο με τις πεποιθήσεις του, όπως αυτές παρουσιάζονται από τους δύο συγγραφείς. Προς αυτή την κατεύθυνση κινείται και η χρήση ρητορικών μεθόδων από τους δύο συγγραφείς σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό. Αμφότεροι δηλαδή προσαρμόζουν τις μεθόδους αυτές στον στόχο της συγγραφής του έργου τους. Ωστόσο, η *Απολογία* του Ξενοφώντα δύσκολα λειτουργεί ως ανεξάρτητη πηγή για την σωκρατική προσωπογραφία. Αντιθέτως κανείς πρέπει να στραφεί όχι μόνο στην σύγκριση με την πλατωνική *Απολογία*¹⁴⁴ αλλά και στη μελέτη άλλων σωκρατικών έργων του ίδιου συγγραφέα προκειμένου να σκιαγραφηθεί όσο γίνεται καλύτερα η ιδιαίτερη προσωπικότητα του Σωκράτη.

Η βασικότερη διαφορά των δύο έργων είναι ο τρόπος αντιμετώπισης του θανάτου και ο λόγος πίσω από αυτή τη διαφορά είναι κατά βάση φιλοσοφικός. Ο Σωκράτης του Ξενοφώντα δέχεται παθητικά και μοιρολατρικά τον θάνατο, αφού τον θεωρεί λύτρωση από τα δεινά των γηρατειών. Στον αντίποδα, ο φιλόσοφος Σωκράτης του Πλάτωνα δεν συσχετίζει τον θάνατο με την ηλικία του αλλά με την άσκηση ενός συνεπούς φιλοσοφικού βίου και κατά συνέπεια τον αντιμετωπίζει με δυναμισμό και με τη βαθιά γνώση ότι αυτός είναι η μόνη επιλογή για έναν άνθρωπο που επιλέγει να μείνει πιστός στις αρχές του. Οι παραπάνω διαφορές οφείλονται στα διαφορετικά κειμενικά είδη που οι δύο συγγραφείς υπηρετούν. Ο Πλάτων εξετάζει την προσωπικότητα του Σωκράτη υπό το πρίσμα της φιλοσοφίας, ενώ ο Ξενοφών από την σκοπιά της ιστοριογραφίας. Κοινό σημείο όμως αποτελεί το γεγονός ότι και οι δύο υπήρξαν οιοσδήποτε μαθητές του,

¹⁴³ Gurthie (ο.π:35-37). Βέβαια, η άρνησή του για δραπετεύση αυτό δεν αναλύεται στη πλατωνική *Απολογία* αλλά στον διάλογο *Κρίτων*.

¹⁴⁴ Gurthie(ο.π: 37).

έτρεφαν αδιαμφισβήτητο θαυμασμό στο πρόσωπό του και επιχείρησαν τηρουμένων των αναλογιών την δικαίωσή του μεγάλου φιλοσόφου και δασκάλου τους στο δικαστήριο της ιστορίας.¹⁴⁵

¹⁴⁵ Πλάτωνος *Απολογία* (ο.π:86), μετάφραση, ερμηνευτικά σχόλια Θ. Σαμαράς.

Κεφάλαιο 6

Επίλογος

Ο Σωκράτης αποτέλεσε και αποτελεί την πιο αινιγματική μορφή της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας και ίσως τον πιο ανεξιχνίαστο χαρακτήρα του πολιτισμού μας. Ο φιλόσοφος αυτός δεν άφησε κανένα γραπτό μνημείο, γεγονός που καθιστά για τους συγχρόνους του δυσχερή την ανάπλαση της προσωπικότητάς του. Πληθώρα πηγών επικεντρώνονται στην ζωή και την δράση του, όμως αυτές επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από την προσωπικότητα και τις ιδέες του εκάστοτε συγγραφέα, καθώς και τις πλείστες επιρροές που αυτός έχει δεχθεί στο έργο του. Επιπλέον, τα διάφορα γραπτά μνημεία που έχουν δημιουργηθεί για τον Σωκράτη, υπόκεινται και στους ξεχωριστούς στόχους, καθώς και στις ιδιαιτερότητες του εκάστοτε κειμενικού είδους. Όπως, διαπιστώσαμε, άλλωστε, και στην παρούσα εργασία ο τρόπος που αντιμετωπίζουν δύο σύγχρονες του Σωκράτη προσωπικότητες ένα τόσο καθοριστικό και συνάμα δραματικό γεγονός της ζωής του, όπως η δίκη και καταδίκη του επηρεάζεται τόσο από τον ιδιαίτερο χαρακτήρα των συγγραφέων, όσο και από την διαφορά των κειμενικών ειδών που αυτοί υπηρετούν.

Συνεπώς, η προσπάθεια να ανασυστήσουμε μια εικόνα του Σωκράτη τόσο για την ζωή, όσο και για την δράση του, ιστορικά ακριβή και οριστική είναι μάλλον ανέφικτη. Άλλωστε, οι λογοτέχνες και δημιουργοί της ελληνικής αρχαιότητας δεν στόχευαν στην παρουσίαση του Σωκράτη ως ιστορικού προσώπου. Η μορφή την οποία οι διάφοροι δημιουργοί έχουν πλάσει θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως λογοτεχνικά, υποταγμένη στους αδιασάλευτους νόμους της 'ποιητικής' ελευθερίας. Αυτή η 'σωκρατική ποίηση' θα ήταν ατόπημα αν αντιμετωπιζόταν ως σωκρατική βιογραφία. Άλλωστε, η αδιαμφισβήτητη γοητεία που ασκεί ο Σωκράτης ανά τους αιώνες έγκειται στις ρηξικέλευθες ιδέες του και στον μεγαλειώδη τρόπο που αντιμετώπισε την δίκη, την καταδίκη και την όδευση προς τον θάνατο, στοιχεία που δύνανται να φωτίσουν την ψυχή και τον νου των σύγχρονων μελετητών του.

Βιβλιογραφία

Αρχαία Κείμενα

Diogenes Laertius, (1971) *Lives of Eminent Philosophers*, εκδ. R.D. Hicks. Cambridge. Harvard University Press.

Hermann D., (1912) *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Berlin Weidmann

Plato, (1903) *Platonis opera*, εκδ. John Burnet, Oxford University Press.

Xenophon, (1921) *Xenophontis opera omnia, vol. 2, δεύτερη έκδοση*, E.C. Marchant, Oxford: Clarendon Press.

Αριστοτέλης, (2002) *Αριστοτέλης, Ρητορική Βιβλίο Πρώτο. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Δ. Λυπουρλής*, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.

Αριστοτέλης, (1959) *Η Ρητορική Τέχνη*, εκδ. W. D. Ross, Oxford: University Press.

Ξενοφών, (2005) *Κύρου Ανάβαση*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Α. Γ. Ράπτης, Αθήνα: Εκδόσεις Ζήτρος.

Πλάτων, (2015) *Θεαίτητος*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Κερασένια Παπαλεξίου, πρόλογος Θεοδόσιος Πελεγρίνης, Αθήνα: Εκδόσεις Ζήτρος.

Πλάτων, (2008) *Απολογία Σωκράτους*, μετάφραση-Σχόλια Δημήτρης Κοσμάς, Αθήνα: Γνώση.

Πλάτων, (2008) *Γοργίας*, πρόλογος Τερέζα Πεντζοπούλου - Βαλαλά, μετάφραση Ηλίας Βαβούρας, Αθήνα: Εκδόσεις Ζήτρος.

Πλάτων, (2007) *Φαίδων*, μετάφραση Θεόδωρος Γ. Μαυρόπουλος, Αθήνα: Εκδόσεις Ζήτρος.

Πλάτων, (2006) *Φαίδρος*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Παναγιώτης Δόικος, Αθήνα: Εκδόσεις Ζήτρος.

Πλάτων, (2003) *Απολογία Σωκράτους, Κρίτων*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Θ. Σαμαράς, Αθήνα: Εκδόσεις Ζήτρος.

Πλάτων, (2003) *Μύθοι, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Ηλίας Σπυρόπουλος*, Αθήνα: Εκδόσεις Ζήτρος.

Πλάτων, (1997) *Επιστολή Ζ΄* μετάφραση Ηρώ Κορμπέτη, Αθήνα: Στιγμή. Πλάτων., (2003) *Μύθοι, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Ηλίας Σπυρόπουλος*, Αθήνα: Εκδόσεις Ζήτρος.

Πλάτων, (1934) *Συμπόσιον, Κείμενο, μετάφρασις και ερμηνεία υπό Ι. Συκουτρή*, Αθήνα : Βιβλιοπωλείον της Εστίας.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/τελευταία> ανάκτηση 11/1/2018.

Ελληνόγλωσση

Βλαστός, Γ., (2008) *Σωκράτης: Ειρωνευτής και ηθικός φιλόσοφος -Μετάφραση Παύλου Καλλίγα- Πρόλογος Αλέξανδρου Νεχαμά*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας.

Βλαστός, Γ., (1983) *The Historical Socrates and Athenian Democracy, Political Theory*.

Βουδούρης, Κ., (2004) *Πλατωνική Φιλοσοφία*, Αθήνα: Ο συγγραφέας.

Κάλφας, Β., Ζωγραφίδης, Γ., (2006) *Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι*, Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών[Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

Κακριδής, Φ.Ι., (2005) *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών

Μαυρόπουλος, Θ.Γ., (2007) *Ξενοφών, Ο Οικονομολόγος και Πολιτειολόγος, πρόλογος: Κωνσταντίνος Ζήτρος*, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.

Νεχαμάς, Α., (2001) *Η τέχνη του βίου, Σωκρατικοί στοχασμοί από τον Πλάτωνα στον Φουκώ*, Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη.

Πελεgrίνης, Θ.Ν., (1998) *Οι πέντε εποχές της φιλοσοφίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ξενόγλωσση

Allen P., (1988) *Proof of Moral Obligation in Twentieth Century Philosophy, American University Studies*, Peter Lang Publishing.

Andrews A., (1962) *The Mytilene Debate: Thuc. 3 36-49*, Phoenix 16: 62-85.

- Brickhouse Tom C., και Smith Nicholas D., (2004) *Routledge Philosophy bguidebook to Plato and the Trial of Socrates*, New York.
- Brickhouse Tom C., και Smith Nicholas D., (1990) *Socrates on Trial*, Princeton University Press.
- Burnet J., (1974) *Πλάτωνος Ευθύφρων, Απολογία και Κρίτων*, Οξφόρδη.
- Cuddon, J.A., (2005) *Λεξικό λογοτεχνικών όρων και θεωρίας της λογοτεχνίας, μετάφραση και επιστημονική επιμέλεια Γιάννης Παρίσης και Μαρία Λιάπη*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Dittmar H., (1912) *Aischines von Sphettos: Studien zur Literaturgeschichte der Sokratiker*, Berlin: Weidmann.
- Dover, K.J., (1974) *The freedom of the Intellectual in Greek Society*, Talanta 7, *Greek Popular Morality in the Time Of Plato and Aristotle*. Berleley: University of California Press.
- Field, G.C., (1972) *Ο Πλάτων και η εποχή του, Μια μελέτη γύρω από τη ζωή και τη φιλοσοφία του 4ου αιώνας π .Χ., μτφρ. Α.Η. Σακελλαρίου*, Αθήνα: Γρηγόρης.
- Flacelière R., (1974), *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας, μτφρ. Γ. Δ. Βανδώρος και Ε. Κάζου-Βανδώρου*, Αθήνα: Παπαδήμας.
- Garland Robert., (1992), *Introducing New Gods*. Ithaca: Cornell University Press, 1992.
- Giannantoni C., (1990) *Socratic et Socraticorum reliquiae*, Rome: Bibliopolis.
- Gigon Olof (1995) *Σωκράτης: Η εικόνα του στην ποίηση και στην ιστορία, μετ. Άννα Γεωργίου*, Αθήνα: Εκδόσεις: «Γνώση».
- Guthrie W.K.C., (1971) *Ο Σωκράτης, μετ. Τάσος Νικολαΐδης*, Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Hadot P., (1995) «Spiritual Exercises», στο *Philosophy as a Way of Life*, Oxford: Blackwell.
- Hansen, M.H., (1996) *The Trial of Sokrates - from the Athenian Point of View*. In, *Démocratie Athénienne et Culture*, Athens: M. Sakellariou.
- Joël K., (1913) *Der echte und der xenophontische Sokrates*, 2 τομ, Tübinger: J.C. B. Mohr.

- Kahn, Ch.H., (1996) *Plato and the Socratic Dialogue*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ledger, G., (1989) *Re-Counting Plato*. Oxford: Clarendon Press.
- Liddel and Scott (2007) *Επιτομή του μεγάλου λεξικού της ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα: Πελεκάνος.
- Meyer, T., (1962) *Platons Apologie*, Stuttgart: Kohlhammer.
- Momigliano, Arnaldo., (1971) *The development of Greek Biography*, Cambridge, Mass..
- Morrison, Donald., (1987) 'On Professor Vlastos' Xenophon,' *Ancient Philosophy* 7 9-22.
- Muecke, D.C., (1974) *Ειρωνεία, μτφ. Κώστας Πύρζας*, εκδ. Ερμής, Αθήνα.
- Parker, Robert., (1996) *Athenian Religion*, Oxford: Clarendon .
- Penner, Terry., (1992) *Socrates and the Early Dialogues*. In *Cambridge Companion to Plato*, Cambridge University Press.
- Press G. A., (2000) *Who Speaks for Plato? Studies in Platonic Anonymity*, Νέα Υόρκη, Οξφόρδη.
- Press G. A., (1997) « *The Dialogical Mode in Modern Plato Studies*» στο R Hart και V Tejera (επιμ), *Plato's Dialogues- The Dialogical Approach Studies in the History of Philosophy* 46, Λιούιστον, Κουίνστον: Λαμπέτερ
- Press G. A., (επιμ) (1993) *Plato's Dialogues: New Studies and Interpretations*, Νέα Υόρκη.
- Reeve, C. D.C., (1989) *Socrates in the Apology, An Essay on Apology of Socrates*, Cambridge: Hackett Publishing.
- Robin, Léon., (1910) *Les Mémoires de Xénophon et notre connaissance de la philosophie de Socrate*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Riddell, J., (1867) *The Apology of Plato, with a Revised Text and English Notes and a Digest of Platonic Idioms*, Oxford: Clarendon Press.
- Romilly J., (1994) *Οι μεγάλοι σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή, μετάφραση Φάνης Ι. Κακριδής*, Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου - Μ.Καρδαμίτσα.

Ross, W.D., (1995) *Aristotelis Fragmenta Selecta recognovit brevique adnotatione instruxit*: Oxford Classical Texts.

Schanz M., (1893) *Sammlung ausgewählter Dialoge Platos mit deutschem Kommentar: Mit*

Schleiermacher, F., (1838) *Sämtliche Werke*, Berlin.

Slings, S.R., (1998) Βιβλιοκρισία του Hansen, M.H., *The Trial of Sokrates - from the Athenian Point of View. Mnemosyne 5 I.*

Stone, I.F., (1988) *Η δίκη του Σωκράτη*, μετ. Σάσα Ταμβάκη, Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη.

Taylor, A.E., (1990) *Πλάτων ο άνθρωπος και το έργο του*, μετάφραση Ιορδάνης Αρζόγλου, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Taylor, A.E., (1934) *Aeschines of Sphettos*, στο *Philosophical Studies*, London: Macmillan.

Trapp, M. B., (2007) «*Introduction Questions of Socrates*» στο M.B Trapp (επιμ), *Socrates from Antiquity to the Enlightenment*: Χαμσάϊρ.

Άρθρα

Bonner J. R., (1908) «The Legal setting of Plato's Apology, » *Classical Philology*, Vol 3, No 2.

<http://www.jstor.org/stable/310807> τελευταία ανάκτηση 11-12-2017

Coulter A J., (1964) «The Relation of the Apology of Socrates to Gorgias' Defense of Palamedes and Plato's Critique of Gorgianic Rhetoric», *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 68 (1964).

<http://www.jstor.org/stable/310807> τελευταία ανάκτηση 11-12-2017

Dubs H Homer., (1927) «The Socratic Problem», *The Philosophical Review*, Vol. 36, No. 4.

<http://www.jstor.org/stable/2179240> τελευταία ανάκτηση 11/12/2017

Gray.J.V., (1989) «Xenophon's Defense of Socrates: The Rhetorical Background to the Socratic Problem», *The Classical Quarterly*, Vol. 39, No. 1.

<http://www.jstor.org/stable/639247> τελευταία ανάκτηση 11/12/2017

Kahn Ch. H., (1998) «Plato's Charmides and the Proleptic Reading of Socratic Dialogues», *Journal of the History of Philosophy* 85. <http://www.jstor.org/stable/2026814>
[τελευταία ανάκτηση 21/12/2017](#)

Most W Glenn., (1993) «A Cock for Asclepius», *The Classical Quarterly*, Vol. 43, No. 1
<https://www.jstor.org/stable/639455> [τελευταία ανάκτηση 1/01/2018](#)